דפי דיון

תמורות סוציו-דמוגרפיות

בקרב האוכלוסייה הקשישה בישראל: 1983-1961

ניתוח נתוני מפקדי האוכלוסין והדיור

גילה נועם

משה סיקרון

ג׳וינט ישראל
מכון ברוקדייל לגרונטולוגיה
והתפתחות אדם וחברה

גבעת-ג׳וינט ת.ד. 13087
ירושלים 91130

ד-176-90

BR-D-176-90
תמורות סוציו-דמוגרפיות בקרב האוכ
נועם, גילה
001620595693

המכון

הוא מכון ארצי למחקר, לניסוי ולחינוך בגרונטולוגיה והתפתחות אדם וחברה. הוא נוסד ב־1974 ופועל במסגרת הג׳וינט האמריקאי (ועד הסיוע המאוחד של יהודי אמריקה), בעזרתן של קרן ברוקדייל בניו־יורק וממשלת ישראל.

בפעולתו מנסה המכון לזהות בעיות חברתיות ולהציב להן פתרונות חילופיים בשירותי הבריאות והשירותים הסוציאליים בכללם. אחד מיעדיו הוא להגביר שיתוף הפעולה של מומחים מהאקדמיות והממשלה, עובדי ציבור ופעילים בקהילה כדי לגשר בין מחקר לבין מימוש מסקנות מחקר הלכה למעשה.

דפי דיון

נכתבים על־ידי חברים מצוות המכון ומתפרסמים להתייחסותם של אנשי מקצוע ומתמחים במדעי החברה וההתנהגות, עובדי ציבור ונבחרי ציבור, המשתתפים בעיצובם של המדיניות והשירותים החברתיים.

הכוונה היא להפנות תשומת לב לסוגיות חברתיות בעלות חשיבות לאומית לשם העשרת הדיון הציבורי לקידומם של המדיניות, ההסדרים והשירותים החברתיים.

המימצאים והמסקנות המוצגים בדפים הם של המחבר או המחברים וללא כוונה ליצג את אלה של המכון או של פרטים וגופים אחרים הקשורים למכון.

מכון ברוקדייל
הספריה
ירושלים

תמורות סוציו-דמוגרפיות

בקרב האוכלוסייה הקשישה בישראל: 1983-1961

ניתוח נתוני מפקדי האוכלוסין והדיור

גילה נועם

משה סיקרון

אדר תש"ן ירושלים מרץ 1990

מכון ברוקדייל: הספריה

את הספר יש להחזיר עד

תאריך	תאריך	תאריך
		30 מאי 1993

תקציר

חלקם של הקשישים באוכלוסייה בישראל הלך וגדל מאז קום המדינה - מהם הגורמים לגידול זה? מהם מאפייניו? כיצד מתבטא הגידול בקרב הקבוצות השונות המרכיבות את אוכלוסיית הקשישים? מה משמעות תהליך הגידול לגבי העתיד, והאם ניתן להיערך לקראת השינויים שיחולו במבנה החברה בישראל? - אלה הן חלק מן השאלות שבהן עוסק דו"ח זה.

בעבודה זו נסקרות התפתחויות סוציו-דמוגרפיות בקרב האוכלוסייה הקשישה בישראל במשך השנים 1961-1983, על סמך נתונים ממפקדי האוכלוסין שנערכו בשנים 1961, 1972 ו-1983.

בדו"ח מוצגים נתונים על ממדי גידולה של אוכלוסיית הקשישים ועל מקורות גידול זה. התמורות העיקריות שחלו באוכלוסייה זו נדונות מהיבטים שונים, כמו הרכב האוכלוסייה לפי מין והמצב המשפחתי, מוצא, רמת ההשכלה והרכב משק הבית. כן מנותחות המגמות בהשתתפותם של הקשישים בכוח העבודה ובמאפייני עבודתם, ותנאי הדיור ורמת החיים האופייניים לאוכלוסייה זו.

הדו"ח מתייחס לאוכלוסייה בכללותה וכן לתת-קבוצות בתוכה: קשישים צעירים (בני 65-74), ישישים (בני +75), יהודים ולא-יהודים, יוצאי אירופה-אמריקה ויוצאי אסיה-אפריקה.

מטרת העבודה היא לספק תמונת מצב של אוכלוסיית הקשישים בהווה, ומידע על ההתפתחויות העיקריות שחלו בה בתחומים שונים ואשר עשויים להימשך גם בעתיד.

תודות

תודתנו נתונה לפרופ' ג'ק חביב על הערותיו המועילות לעבודה זו, וכן לנאורה יהב ולבלהה אלון אשר עסקו בעריכתה ובהדפסתה.

תוכן העניינים:

מבוא 1

פרק 1: הגידול באוכלוסיית הקשישים ומקורותיו 3

פרק 2: מאפיינים סוציו-דמוגרפיים של האוכלוסייה הקשישה 10

פרק 3: התפרוסת הגיאוגרפית של אוכלוסיית הקשישים 28

פרק 4: הרכב משק-ביתם של הקשישים 38

פרק 5: דפוסי תעסוקה של האוכלוסייה הקשישה 49

פרק 6: מאפייני הדיור ורמת החיים של האוכלוסייה הקשישה 62

סיכום 67

ביבליוגרפיה 70

<u>רשימת לוחות:</u>

לוח 1: אוכלוסיית הקשישים היהודים 1948-1987 ותחזית ל- 2000-2010 3

לוח 2: אוכלוסיית הקשישים היהודים ב- 1976 בפועל ובחישוב מאוכלוסיית 1961 5

לוח 3: האוכלוסייה בגילים 45 ומעלה לפי קבוצת גיל, 1961 6

לוח 4: גידול כלל האוכלוסייה היהודית ואוכלוסיית הקשישים, 1961-1976 7

לוח 5: אוכלוסיית הקשישים היהודים: 1972 ו- 1982 8

לוח 6: גידול כלל האוכלוסייה היהודית ואוכלוסיית הקשישים, 1972-1982 9

לוח 7: יחס המינים לפי דת וגיל, 1961-1983 10

לוח 8: יחס המינים בקרב בני +65 ובני +80 בארצות מפותחות, מתפתחות ובישראל 11

לוח 9: קשישים יהודים לפי יחס המינים, יבשת לידה וגיל, 1983 13

לוח 10: קשישים לא-יהודים לפי יחס המינים, דת וגיל, 1983 14

לוח 11: קשישים לפי דת, מין, גיל ומצב משפחתי, 1961-1983 17

לוח 12: קשישים יהודים לפי יבשת לידה, מין, גיל ומצב משפחתי, 1983 19

לוח 13: קשישים לא-יהודים לפי דת, מין, גיל ומצב משפחתי, 1983 20

לוח 14: קשישים יהודים לפי גיל ויבשת לידה, 1961-1983 21

לוח 15: קשישים יהודים ב- 1983 לפי יבשת מוצא ותקופת עלייה 22

לוח 16: קשישים לפי דת, מין, גיל ושנות לימוד, 1961-1983 24

לוח 17: האוכלוסייה היהודית לפי מספר שנות לימוד ולפי גיל, 1961-1983 26

לוח 18: קשישים יהודים שאינם דוברי עברית לפי גיל ומין, 1961-1983 27

לוח 19: הקשישים לפי מחוז מגוריהם, 1961-1983 28

לוח 20: אחוז הגידול של האוכלוסייה הקשישה ושל בני כל הגילים בין 1972 ל- 1983 לפי מחוזות 29

לוח 21: אחוז הקשישים בקרב כלל האוכלוסייה לפי מחוז ודת, 1961-1983 30

לוח 22: אחוז הקשישים בצורות היישוב השונות, 1961-1983 31

לוח 23: מאפיינים נבחרים של הקשישים בישראל לפי מחוז, 1983 33

רשימת לוחות (המשך)

לוח 24: מאפיינים נבחרים של האוכלוסייה היהודית הקשישה בצורות היישוב השונות, 1983 34

לוח 25: קשישים במשקי-בית לפי הרכב משק-הבית, דת ומין, 1983-1961 41

לוח 26: אחוז הקשישים היהודים במוסדות לפי מין וגיל, 1983-1961 45

לוח 27: קשישים יהודים במוסדות לפי מין, גיל ומצב משפחתי, 1983 47

לוח 28: אחוז המועסקים לפי דת, מין וגיל, 1983-1972 50

לוח 29: אחוז המועסקים היהודים לפי גיל, מין ויבשת מוצא, 1983 51

לוח 30: אחוז היהודים המועסקים בכוח עבודה אזרחי שנתי לפי גיל, מקום לידה, מין ושנות לימוד, 1983 52

לוח 31: אחוז המועסקים העובדים בהיקף של 35 שעות בשבוע ויותר לפי דת, מין וגיל, 1983 53

לוח 32: מועסקים לפי משלח יד, דת, מין וגיל, 1983-1972 54

לוח 33: מועסקים קשישים ובני 15 ומעלה לפי מעמד בעבודה, דת, מין וגיל, 1983 57

לוח 34: קשישים מועסקים ב- 1983 לפי תעסוקה ב- 1978 ולפי דת, מין וגיל, 1983 59

מבוא: תמורות סוציו-דמוגרפיות בקרב האוכלוסייה הקשישה בישראל: 1983-1961

בדו"ח זה נסקרות התפתחויות סוציו-דמוגרפיות בקרב האוכלוסייה הקשישה במשך התקופה 1983-1961, תוך התייחסות לאוכלוסייה הקשישה בכללותה ולתת-קבוצות בתוכה - קשישים צעירים (בני 65-74), ישישים (בני +75), יהודים ולא-יהודים, יוצאי אירופה-אמריקה לעומת יוצאי אסיה-אפריקה. הדו"ח מתבסס בעיקר על נתוני מפקדי האוכלוסין והדיור שנערכו בשנים 1961, 1972 ו- 1983.

נתונים סטטיסטיים מהמפקדים הובאו בפרסומים מיוחדים שהוצאו במסגרת פרסומי מפקד האוכלוסין והדיור של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, ובמיוחד בפרסומים על הקשישים בישראל (מס' 17 מפרסומי מפקד האוכלוסין והדיור 1972, ומס' 11 מפרסומי מפקד האוכלוסין והדיור 1983). הפרסום הנוכחי עוסק בתיאור ובניתוח נתונים אלה. לא תמיד היו נתוני שלוש התקופות זמינים או ניתנים להשוואה, ולכן לא כל תחום הנסקר בדו"ח מושווה לכל נקודות הזמן (1961, 1972, 1983).

בפרק הראשון נדונים השינויים בגודלה של אוכלוסיית הקשישים ומקורות גידול זה. בפרק השני מתוארים מאפיינים סוציו-דמוגרפיים בסיסיים של הקשישים - ההרכב המיני של אוכלוסיית הקשישים, מצבם המשפחתי, המוצא והוותק בישראל ההשכלה ומידת ידיעת השפה העברית.

הפרק השלישי מתייחס לתפרוסת הגיאוגרפית של הקשישים ולשינויים שחלו בה במשך התקופה, וכן למאפייני הקשישים באזורים הגיאוגרפיים השונים ולמגמות של שינוי מקום מגורים.

הפרק הרביעי עוסק בסוגי משקי-הבית של הקשישים, וכולל גם התייחסות לקשישים המתגוררים במוסדות.

הפרק החמישי עוסק במגמות בהשתתפותם של הקשישים בכוח העבודה, בהיקף עבודתם ובאפיונים נוספים של תעסוקתם, כגון משלח-יד, מעמד בעבודה ותעסוקה בעבר.

הפרק השישי עוסק בתנאי הדיור וברמת החיים של הקשישים, וכולל מאפייני דיור כגון בעלות על דירת המגורים, השנה שבה נבנתה הדירה, גודלה, צפיפות

הדיור, השיטה לחימום הדירה וכן הימצאותם של מוצרים בני-קיימא וציוד ביתי.

תקוותנו היא, שהמידע המוצג בדו"ח זה יתרום להבנת התהליכים שחלו בקרב האוכלוסייה הקשישה בתקופה הנסקרת, ויהיה מקור למידע על מאפיינים שונים של אוכלוסייה זו בהווה.

פרק 1: הגידול באוכלוסיית הקשישים ומקורותיו

תהליך הזדקנות האוכלוסייה התרחש בארצות העולם המפותחות בשלב מתקדם של מה שמכנים הדמוגרפים "המעבר הדמוגרפי". תהליך זה נובע משילוב של ירידה ממושכת בפריון לאחר תקופה של ירידה ניכרת בתמותה. בעקבות זה מחזורי הגילים של הילדים הצעירים מצומצמים יותר מבעבר, ואילו לגילים הקשישים מצטרפים מחזורים גדולים יותר של ילידי תקופת הפריון הגבוה, וכן הולך וגדל חלקם של הקשישים ולאחר מכן של הישישים (בני 75 ומעלה) בתוך אוכלוסיית הקשישים.

חלקם של הקשישים (בני 65 ומעלה) באוכלוסייה היהודית בישראל, שהיה כ- 4% מסך האוכלוסייה סמוך להקמת המדינה, הגיע ל- 5% בשנות החמישים הראשונות. בשנות השישים והשבעים חל גידול ניכר באחוז הקשישים, עד להתייצבותו מתחילת שנות השמונים (כ- 10%). תחזיות האוכלוסייה מראות, כי אחוז זה יישאר באותה רמה גם בעשורים הקרובים (עד ל- 2020), ורק לאחר מכן יחל תהליך של גידול נוסף באחוז הקשישים.

לאורך התקופה חל גידול בחלקם של בני 75 ומעלה בתוך אוכלוסיית הקשישים. ב- 1961 הם היו 28% מבני 65 ומעלה, ב- 1983 - 34% וב- 1987 הגיעו ל- 41%, ותהליך זה צפוי להימשך גם בשנות התשעים ועד לשנת 2000.

תהליך ההזדקנות באוכלוסייה היהודית שונה מאוד מהתהליכים הדמוגרפיים באוכלוסייה הלא-יהודית. הירידות בתמותה ובפריון חלו באוכלוסייה הלא-יהודית בתקופות אחרות ובעוצמה אחרת, כך שחלקם של הקשישים נשאר בה מצומצם ואף ירד

לוח 1: אוכלוסיית הקשישים היהודים 1948-1987 ותחזית ל- 2000-2010

	מספר (אלפים)		אחוז מכלל האוכלוסייה	
	בני +65	בני +75	בני +65	בני +75
1948 (אומדן)	28.5	8.0	4.0	1.1
1955 (אומדן)	74.5	21.2	4.7	1.3
1961 (מפקד)	102.9	29.7	5.3	1.5
1972 (מפקד)	207.8	58.5	7.7	2.2
1983 (מפקד)	337.8	118.7	10.1	3.5
1987 (אומדן)	368.4	150.5	10.2	4.2
2000 (תחזית)	423.3	185.3	10.0	4.4
2010 (תחזית)	454.2	201.7	9.7	4.3

(כ- 4%), והוא צפוי לגדול רק בעוד כמה עשרות שנים. הניתוח שלהלן מתרכז באוכלוסייה היהודית בלבד.

<u>הגורמים לגידול באוכלוסיית הקשישים בישראל</u>

<u>מספר</u> הקשישים בכל תקופה נקבע על-ידי שלושה גורמים עיקריים:

1. גודל המחזורים הנמצאים בגילים שלפני גיל 65 והמצטרפים לקבוצת הקשישים. גודל המחזורים בגילים שונים נובע מההיסטוריה הדמוגרפית של האוכלוסייה. כיוון שאוכלוסיית ישראל היא בעיקרה אוכלוסיית עולים, קשור גודל המחזורים במידה רבה בהרכב הגיל של העולים בעבר ובמועד הגעתם. גורם נוסף הוא רמת הפריון 60-65 שנה קודם לכן.
2. מספר הנפטרים בקרב בני 65 ומעלה באוכלוסיית הקשישים.
3. מספר הקשישים בין העולים המגיעים לארץ בניכוי מספר הקשישים היורדים.

<u>חלקם</u> של הקשישים באוכלוסייה נקבע לא רק על-ידי השינויים במספר הקשישים אלא גם על-ידי שינויים החלים בגודלה של כלל האוכלוסייה. שינויים בגודל האוכלוסייה נקבעים על-ידי שינויים בפריון, בתמותה ובעלייה:

1. שינויים ברמת הפריון ובהרכב הגילים קובעים את מספר הנולדים וכך משפיעים על גודל המחזורים החדשים המצטרפים לאוכלוסייה הכללית.
2. שינויים בתמותה בגילים השונים מביאים להישארות אחוז שונה מבני גילים שונים באוכלוסייה.
3. שינויים בגודל העלייה ובהרכב הגילים שלה תורמים לשינויים בגודלן של קבוצות גיל שונות.

מחקרים שנערכו בארצות המפותחות הצביעו על שינויים ברמת הפריון כגורם המרכזי לגידול בחלקם של הקשישים. תקופות קודמות של פריון גבוה תורמות מחזורים גדולים לאוכלוסיית הקשישים כעבור 65 שנה, ואילו ירידה בפריון מביאה לצמצום האוכלוסייה הצעירה, וכתוצאה מכך קטן בטווח המיידי חלקם היחסי של הצעירים בכלל האוכלוסייה לעומת חלקם היחסי של הקשישים.

כדי לעמוד על השפעת הגורמים שהביאו להזדקנות האוכלוסייה היהודית

בישראל נערך ניתוח, שבאמצעותו ניתן יהיה לבודד את ההשפעות של ירידת התמותה, של הפריון, של העלייה ושל הרכב הגילים באוכלוסייה הוותיקה. ניתוח זה נערך בעזרת שני תרגילי הדמיה (סימולציה), שהתייחסו לתקופה של 15 שנה שבין מפקד 1961 עד ל- 1976, ולעשור שבין המפקד ב- 1972 ועד ל- 1982.

אוכלוסיית 1961 ב- 1976

בתרגיל הראשון נקודת המוצא היא אוכלוסיית 1961. נבדקה השאלה, מה היה גודלה של אוכלוסיית הקשישים כעבור 15 שנה (היינו ב- 1976), ללא העלייה שהגיעה באותה תקופה וללא הירידה. בתרגיל זה נבחן גם, מה היה קורה לאוכלוסייה של 1961 לאחר 15 שנה, על-פי שיעורי התמותה בכל קבוצת גיל. כאשר משווים את מספר הקשישים בפועל ב- 1976 למספרים המתקבלים בתרגיל זה, ניתן לעמוד על תרומת העלייה בשנים 1961 עד 1976 לגידול מספר הקשישים (כזכור, זוהי התקופה שבה חל הגידול הניכר ביותר בחלקם של הקשישים). כדי לעמוד על השפעת הירידה בתמותה בתקופה זו על ההזדקנות נערך התרגיל הנ"ל בשתי הנחות ביחס לתמותה בגילים השונים: שיעורי תמותה ששררו ב- 1961 ושיעור תמותה ב- 1972.

לוח 2: אוכלוסיית הקשישים היהודים ב- 1976, בפועל ובחישוב מאוכלוסיית 1961 (באלפים)

הגיל	1961 בפועל	אוכלוסיית 1961 ב- 1976* (לפי שיעורי תמותה ב- 1972**)	1976 בפועל
69-65	45	93	113
74-70	30	61	77
+75	31	69	79
+65	106	223	269

* בהתחשב בתמותה בלבד, ללא עלייה או ירידה.

** הבדלים לא משמעותיים התקבלו כאשר השתמשנו בשיעורי התמותה של 1961.

מסיכום התרגיל שנערך (ראה לוח 2) נמצא כי:

(1) לשינויים שחלו בין 1961 ל- 1972 בתמותה של קשישים לא היתה כמעט השפעה על מספר הקשישים.

(2) הגידול במספר הקשישים מ- 106 ל- 269 אלף (תוספת של 163 אלף) נבע ברובו (למעלה מ- 70%) מהתבגרותה של האוכלוסייה הוותיקה, ורק פחות מ- 30% מהתוספת במספר הקשישים הינם עולים שהגיעו בשנים 1961-1976.

הגידול מבטא את הצטרפותם של מחזורים גדולים של לא-קשישים לקבוצת הקשישים ויציאת מחזורים מצומצמים יותר של נפטרים. אלה שהיו ב- 1961 בני 50 עד 64 (ילידי השנים 1897 עד 1911), שהצטרפו עד 1976 לקבוצת הקשישים, היו שייכים למחזורים גדולים הרבה יותר מאלה של ילידי שנים קודמות. על כך ניתן לעמוד בבירור כשבוחנים את הרכב הגילים של האוכלוסייה ב- 1961.

לוח 3: <u>האוכלוסייה בגילים 45 ומעלה לפי קבוצת גיל, 1961</u>

	49-45	54-50	59-55	64-60	69-65	74-70	75+
המספר בקבוצת הגיל (באלפים)	120	117	89	69	45	31	30

בגילים 45-54 (ילידי השנים 1907-1916) הגיעה האוכלוסייה של כל שנתון לכ- 24,000 בממוצע. בגילים 55-59 - ל- 18,000 ובגילים 60-64 - ל- 13,000, ואילו בגילים המבוגרים יותר הגיע הממוצע ל- 9,000 לשנתון, ואח"כ ל- 6,000. צמצום זה במעבר מקבוצת גיל אחת לשנייה איננו רק בהשפעת התמותה. היינו מצפים לצמצום גודלו של כל שנתון עם המעבר מקבוצת גיל אחת לשנייה בהשפעת התמותה ב- 5% עד 10%, אולם בפועל נמצא שהצמצום הגיע לרבע ואף לשליש. המחזורים הגדולים האלה שהצטרפו לקבוצות הקשישים קשורים בהרכב הגילים של העולים שהגיעו בשנות הארבעים ולפני כן, שבהם היה אחוז גבוה של צעירים בני 15-45, ואשר בשנות השבעים עברו חלקם את גיל 65.

לבחינת הגידול בחלקה של האוכלוסייה הקשישה באותה תקופה נבדק גם

הגידול בכלל האוכלוסייה בשנים 1976-1961 ללא עלייה וירידה, לעומת גידול האוכלוסייה בפועל ובהשוואה לגידול באוכלוסיית הקשישים.

לוח 4: גידול כלל האוכלוסייה היהודית ואוכלוסיית הקשישים, 1976-1961 (ללא עלייה וירידה)

	כלל האוכלוסייה היהודית	בני +65	בני +75
אלפים			
1961	1,982	106	31
1976*	2,515	223	65
הגידול בין 1961 ל- 1976	+553	+117	+34
אחוז הגידול	+27	+110	+110

* אומדן אוכלוסיית 1961, שהיתה מגיעה לסוף 1976 על-ידי ריבוי טבעי בלבד (של כ- 1.6% לשנה).

עד 1976 היתה האוכלוסייה של 1961 גדלה ב- 27% (ללא עלייה וירידה), ואילו מספר בני 65 ומעלה היה גדל (כפי שנאמר קודם) ב- 110%. הפרש זה היה מביא לגידול באחוז הקשישים באוכלוסייה מ- 5% ב- 1961 לכ- 9% ב- 1976. כיוון שגם מספר בני ה- +75 היה גדל באותו שיעור של בני ה- +65, הרי שחלקם בין הקשישים לא היה משתנה (כ- 29% הן ב- 1961 והן ב- 1976). אחוז הקשישים בין העולים שהגיעו בשנים 1976-1961 ונמצאו באוכלוסיית 1976 היה דומה לזה של האוכלוסייה הוותיקה, וכך לא שינה את הרכבה.

רמת הפריון בשנים 1976-1961 ירדה ב- 3%, אולם בגלל שינויים שחלו במקביל בהרכב הגילים, לא היתה לכך אז השפעה משמעותית על הזדקנות האוכלוסייה. לעומת זאת, לו היתה האוכלוסייה מקיימת בשנים 1976-1961 את רמת הפריון הגבוהה של שנות ה- 50, היו נולדים עוד 70 עד 100 אלף ילדים - ואז היה מגיע אחוז הקשישים לכ- 8.5% במקום 8.8%. לשינויים בפריון לא היתה, אמנם, השפעה על הזדקנות האוכלוסייה בטווח הקצר, אולם השפעות אלה יורגשו אחרי 2020, כאשר ילדי שנות החמישים יגיעו לגיל 65 ומעלה.

אוכלוסיית 1972 כעבור עשור

תרגיל דומה נערך על אוכלוסיית 1972 והזדקנותה תוך עשור עד ל- 1982. בעשור זה גדלה אוכלוסיית הקשישים מ- 215,000 עד ל- 338,000 (גידול של 123,000). ללא עלייה וירידה היה מגיע ב- 1982 מספר בני 65 ומעלה מהאוכלוסייה של 1972 ל- 308,000 בערך (בין 294,000 עד ל- 316 אלף, אם נניח שיעורים נמוכים יותר לאורך כל העשור מכפי ששררו ב- 1982). מכאן, שרק כרבע מהגידול נבע מהעלייה שהגיעה באותן שנים, ואילו עיקר הגידול (75%) נתרם גם כאן מהצטרפות מחזורים חדשים גדולים יותר של בני 55-64, בהשוואה למספר הנפטרים בני 65 ומעלה.

לוח 5: אוכלוסיית הקשישים היהודים 1972 ו- 1982 (באלפים)

הגיל	1972 בפועל	אוכלוסיית 1972 ב- 1982 לפי שיעורי תמותה 1972	לפי שיעורי תמותה 1982	1982 בפועל
65-69	91	98	102	109
70-74	64	93	99	119
+75	60	103	115	110
+65	215	294	316	338

הבדלים קיצוניים בהנחות על שיעורי התמותה ב- 1972 וב- 1982 מורים, כי ההפרש במספר הקשישים בין שתי נקודות הזמן בגלל ירידה משמעותית כזו בתמותה היה מגיע ל- 20 אלף. יש להניח, שבפועל ההשפעה של ירידת התמותה תרמה לאוכלוסיית הקשישים כמחצית מגידול זה (כ- 10,000).

כדי לבחון את השפעות השינויים שחלו באוכלוסייה הוותיקה ובקרב העולים על אחוז הקשישים, חושב הגידול שהיה צפוי לכלל האוכלוסייה בין 1972 ו- 1982, ללא עלייה וירידה, בהשוואה לאוכלוסיית הקשישים.

חלקם של הקשישים, שהיה כ- 8% ב- 1972, היה מגיע לקרוב ל- 10% ב- 1982, ללא עלייה. בפועל נמצא אחוז דומה. בתקופה זו חל גידול בחלקם של בני

לוח 6: גידול כלל האוכלוסייה היהודית ואוכלוסיית הקשישים 1972-1982 (ללא עלייה וירידה)

	כלל האוכלוסייה היהודית	בני 65+	בני 75+
אלפים			
1972	2,753	215	60
1982	*3,190	308	108
הגידול בין 1972 ל- 1982	+437	+93	+47
אחוז הגידול	+16	+43	+78

* אומדן אוכלוסיית 1972, שהיתה מגיעה לסוף 1982 על-ידי ריבוי טבעי בלבד (1.5% לשנה).

75 ומעלה בקרב בני 65 ומעלה (מ- 28% ב- 1972 ל- 35% ב- 1982), עקב התבגרות האוכלוסייה בתוך הקבוצה של בני 65 ומעלה. גם כאן, רוב הגידול של בני 75 ומעלה התרחש בגלל התבגרות האוכלוסייה. מתוך תוספת של למעלה מ- 50,000 בני 75 ומעלה בשנים 1972-82 תרמה העלייה נטו כ- 15%, ואילו היתר (85%) מקורם בהתבגרות האוכלוסייה.

סיכום לתקופת 1961-1982

לסיכום, בכל התקופה, מ- 1961 עד 1982, גדלה אוכלוסיית בני ה- 65 ומעלה מ- 106 אלף ל- 338 אלף. היינו, גידול של 232,000 (או 216%). כרבע מגידול זה נתרם מהעולים שהגיעו בתקופה זו, אך עיקר הגידול נבע מכניסת קבוצות גיל גדולות יותר לגילים הקשישים בהשוואה לאלה שעזבו את קבוצות הקשישים (על-ידי תמותה). הירידה בתמותה בקרב הקשישים שחלה בשנים אלה תרמה תוספת של 15 עד 20 אלף קשישים מכלל הגידול הנ"ל. גידול האוכלוסייה הקשישה (ב- 216%) היה גדול הרבה יותר מגידול האוכלוסייה (כ- 70%), והדבר הביא, כאמור, לגידול אחוז האוכלוסייה הקשישה עד לכ- 10% מהאוכלוסייה היהודית. הירידה בפריון תרמה בשנים אלה לעלייה של פחות מחצי אחוז בחלקם של הקשישים, אך השפעה זו תורגש הרבה יותר מהעשור השני של המאה הבאה.

פרק 2: מאפיינים סוציו-דמוגרפיים של האוכלוסייה הקשישה

בפרק זה נסקור את המגמות הדמוגרפיות והחברתיות העיקריות אשר אפיינו את האוכלוסייה הקשישה ותת-קבוצות בתוכה בין 1961 ל- 1983. מגמות אלו

לוח 7: יחס המינים* לפי דת וגיל, 1961-1983

	1961	1972	1983
כל האוכלוסייה			
55-64	1110	950	860
65-74	960	1010	870
+75	860	870	900
+65	990	970	880
55-59	1190	900	830
60-64	1020	980	910
65-69	1120	1070	850
70-74	950	920	900
75-79	880	950	960
80-89	870	890	830
+85	880	720	820
יהודים			
55-64	1120	950	870
65-74	1040	1010	870
+75	850	860	890
+65	980	970	870
55-59	1200	980	830
60-64	1020	1000	920
65-69	1110	1070	830
70-74	950	920	900
75-79	850	940	950
80-84	890	880	820
+85	740	720	800
לא-יהודים			
55-64	1070	890	780
65-74	1130	1040	960
+75	950	1000	1020
+65	1070	1020	990
55-59	1150	950	820
60-64	1040	1160	940
65-69	1460	1160	940
70-74	920	900	980
75-79	1370	1000	1010
80-84	720	1020	1050
+85	880	830	1040

* מספר זכרים לאלף נקבות.

כוללות את יחס המינים בקרב הקשישים (מספר הזכרים לאלף נקבות), מצבם המשפחתי של הקשישים, המוצא והוותק בארץ, וכן מאפיינים תרבותיים של הקשישים כגון רמת השכלתם ומידת שליטתם בשפה העברית.

א. יחס המינים בקרב האוכלוסייה הקשישה 1983-1961

בקרב האוכלוסייה הקשישה בארצות מפותחות קיימת תופעה של אי-איזון בין המינים, המתבטא בעדיפות מספרית של נשים בגילים המתקדמים ביותר.

בנקודת זמן נתונה נקבע "יחס המינים" (sex ratio) - או: מספר הגברים ביחס למספר הנשים בקבוצת גיל כלשהי - על-ידי היחס בין המינים בעת הלידה, הבדלים בין המינים בשיעורי הישרדות לפי גיל, וביחס המספרי בין המינים בתנועת המהגרים לתוך ומתוך אזור מסוים.

הנתונים של 1983 מצביעים על כך שישראל, שיחס המינים בה גבוה יחסית, שונה במידה ניכרת מהארצות המפותחות (ראה Myers 1982), ודומה יותר לארצות מתפתחות (ראה לוח 8).

הירידה ביחס המינים בקרב בני 65 ומעלה בין השנים 1983-1961, ובעיקר בין 1972 ל- 1983, חלה בעיקר בקרב הקשישים הצעירים (בני 65-74), ואילו בקרב בני ה- 75 ומעלה חלה עלייה רצופה, אם כי קטנה, בין השנים האלו.

הנתונים לגבי חומשוני הגיל מצביעים על כך שעד לגיל 75 היתה ירידה ביחס המינים בכל קבוצות הגיל, אולם מגיל 75 ומעלה קיימת מגמה מעורבת. לדוגמה, בקבוצת הגיל 75-79 חלה עלייה ביחס המינים בין 1961 ל- 1983,

לוח 8: יחס המינים בקרב בני +65 ובני +80[1] בארצות מפותחות, מתפתחות, ובישראל

	65+	80+
ארצות מפותחות	620	460
ארצות מתפתחות	840	770
ישראל	880	820

1 הנתונים לגבי ארצות מפותחות ומתפתחות מתייחסים לשנת 1980 ולקוחים מתוך Myers (1982). הנתונים המתייחסים לישראל מבוססים על מפקד 1983.

ולעומת זאת בקרב בני 80-84 חלה באותן שנים עלייה, ולאחר מכן ירידה, ובקרב בני 85 ומעלה חלה ירידה תלולה מאוד בין 1961 ל- 1972, ולאחר מכן - עלייה ניכרת.

יש לציין, שגורם אשר בוודאי השפיע על יחס המינים בישראל הוא הרכב המינים בקרב העולים לישראל בתקופות שונות. בין השנים 1948-1960 היה יחס המינים בקרב העולים 1020, ולאחר מכן ירד ל- 950 בין השנים 1961-1968, והמשיך לרדת עד 910 בין השנים 1969-1972.

<u>יחס המינים בקרב קשישים יהודים ולא-יהודים</u>

כללית, יחס המינים לאורך התקופה ירד בקרב קשישים יהודים ולא-יהודים כאחד, ואולם הוא היה גבוה יותר בקרב הקשישים הלא-יהודים. ההבדלים בין שתי קבוצות האוכלוסייה בולטים במיוחד בקרב בני 75 ומעלה, כאשר בקרב הלא-יהודים שורר מצב של שוויון בין המינים, לעומת יחס מינים של פחות מ- 900 בקרב היהודים. בקבוצת גיל זו מסתמנת עלייה קטנה ביחס המינים במשך השנים הן בקרב היהודים והן בקרב הלא-יהודים, כאשר בקרב הלא-יהודים היתה עלייה ניכרת במיוחד ביחס המינים של בני 85 ומעלה בין 1972 ל- 1983.

<u>יחס המינים בקבוצות מוצא שונות</u>

קיימים הבדלים ניכרים בין קבוצות המוצא ביחס המינים, אולם הדפוסים משתנים בגילים השונים.

בדיקת הנתונים של ילידי היבשות השונות לפי חומשוני גיל מצביעה הן על הבדלים גדולים ביחס המינים בקבוצות הגיל השונות והן על כך שאין דפוס אחיד, אלא שהבדלים אלה משתנים בקבוצות הגיל השונות. לדוגמה, בקרב בני 55-59 בולט יחס המינים הנמוך (760) בקרב יוצאי אירופה-אמריקה, כאשר - לעומת זאת - בקבוצת בני 60-64 דומה מאוד יחס המינים ליחס המינים של ילידי אפריקה ואסיה. בקרב בני 65-69 יחס המינים הוא נמוך ביותר בקרב ילידי אירופה-אמריקה, ובקרב בני 70-74 הוא גבוה ביותר בקבוצה זו. בין הקשישים ביותר - בני 80 ומעלה - בולט יחס המינים הנמוך (790 בקרב בני 80-84 ו- 750 בקרב

לוח 9: קשישים יהודים לפי יחס המינים (מספר זכרים לאלף נקבות), יבשת לידה וגיל, 1983

	סה"כ יהודים	אסיה	אפריקה	אירופה-אמריקה	ישראל
64-55	780	940	930	830	940
74-65	870	880	880	870	830
75+	890	960	870	880	870
65+	870	910	880	870	850
59-55	830	910	950	760	910
64-60	920	960	920	910	1001
69-65	830	870	890	820	800
74-70	900	880	870	910	870
79-75	950	990	860	960	910
84-80	820	890	850	790	880
85+	800	1001	920	750	680

בני 85 ומעלה) בקרב ילידי אירופה-אמריקה.

בעוד שבקרב ילידי אפריקה יש ירידה עקבית ביחס המינים ככל שעולה הגיל (פרט לעלייה בגילאי 85 ומעלה), בקרב ילידי אירופה-אמריקה קיים דפוס שונה לחלוטין - עלייה משמעותית מאוד בחומשונים 59-55 ו- 64-60 (מ- 760 ל- 910), ירידה (ל- 820) בקרב בני 69-65, שוב עלייה (ל- 910 בקרב בני 74-70 ול- 960 בקרב בני 79-75), ושוב ירידה בגילים הגבוהים ביותר (790 בקרב בני 84-80, ו- 750 בקרב בני 85 ומעלה).

יחס המינים בקרב הלא-יהודים: מוסלמים, נוצרים ודרוזים

כללית, יחס המינים בקרב הנוצרים נמוך בהרבה מאשר בקרב המוסלמים והדרוזים; הוא גם נמוך יותר מאשר בקרב האוכלוסייה היהודית, אולם אינו מגיע לרמה הנמוכה המאפיינת את רוב הארצות המפותחות. הדרוזים, בדומה למוסלמים, מאופיינים ביחס המינים הגבוה ביותר בקרב האוכלוסייה הלא-יהודית, כמעט בכל קבוצות הגיל.

לוח 10: קשישים לא-יהודים לפי יחס המינים (מספר זכרים לאלף נקבות), דת וגיל, 1983

	סה"כ לא יהודים	מוסלמים	נוצרים	דרוזים
64-55	780	800	720	840
74-65	960	1030	740	1180
75+	1020	1120	700	1350
65+	990	1060	730	1250
59-55	820	860	730	840
64-60	720	720	690	850
69-65	940	990	780	1120
74-70	980	1070	700	1240
79-75	1010	1100	730	1240
84-80	1050	1170	720	1290
85+	1040	1100	610	1760

ב. מצבם המשפחתי של הקשישים

בן או בת זוג מהווה, ללא ספק, ציר מרכזי ברשת המשפחתית של הפרט. בקרב האוכלוסייה הקשישה משפיע המצב המשפחתי על היקף התמיכה המשפחתית ועל הסיכון למיסוד או על הסיכויים להישארות בקהילה גם במקרים שקיימת מוגבלות (ראה, למשל, Habib & Shmueli, Factor, 1984). מצב האלמנות נתפס כמצב של סיכון גבוה, במיוחד בקרב נשים קשישות, מחמת התופעות העשויות להתלוות למצב זה - בדידות וירידה בשליטה על משאבים כלכליים. כפי שמציינים זאת בספרות (ראה, לדוגמה, Kinsella & Taeuber, Torrey, 1987), בדרך כלל הפנסיות לאלמנות קשישות הן צנועות יחסית, היות שמספרן של הנשים האלו שעבדו (או עבדו ברציפות) במהלך חייהן נמוך יותר מאשר של גברים בגילים מקבילים.

כללית, יש הבדלים בין הגברים לנשים במצב המשפחתי. הנתונים ממפקדי אוכלוסין מארצות שונות מצביעים על כך שאחוז האלמנות גדול יותר מאחוז הנשים הנשואות בקרב הקשישות, (ראה Kinsella & Taeuber, Torrey, 1987). מאידך, אחוז נמוך בהרבה של גברים מאשר של נשים הם אלמנים, ואחוז הנשואים עולה על אחוז האלמנים.

הבדלים אלה בין המינים מקורם בכמה גורמים: הבדלים בשיעורי תמותה, כך שנותרות יותר נשים ללא בעליהן (אלמנות), הנטייה של גברים להינשא לנשים

צעירות יותר, ונטייה רבה יותר של גברים להינשא מחדש, לאחר התאלמנות או גירושין. כחלק מנסיונו להסביר הפרשים בשיעורי אלמנות בין גברים לנשים בישראל גיבש קופ (1981) מודל, שממנו ניתן להסיק שהגורם העיקרי לכך הוא "התנהגותי" - דהיינו, הפרשי הגיל בין בני הזוג - ולאו דווקא ההפרשים בשיעורי התמותה המאפיינים גברים ונשים. עם הנטייה בחברה הישראלית לצמצום הפרשי גיל אלה, צופה קופ צמצום בהפרשים בשיעורי האלמנות בין המינים.

על מגמה זו לצמצום ההפרש בגיל בין בני זוג ניתן לעמוד מתוך נתונים על הפרש הגילים הממוצע בין בני זוג שנישאו בתקופות שונות. בקרב זוגות יהודים שנישאו לפני 1948 היה ההפרש הממוצע בין בני הזוג 5.3 שנים, לעומת חמש שנים בקרב זוגות שנישאו בשנים 1949-1963, 3.9 שנים בקרב זוגות שנישאו בשנים 1969-1973, 3.4 בין הנישאים בשנים 1974-1978 ו- 3.5 בקרב הנישאים בין 1979 ל- 1983.

גם בישראל יש סימוכין לנטייה של גברים קשישים להינשא שנית לאחר התאלמנות או גירושין. לדוגמה, נתוני מפקד 1983 מצביעים על כך שבקרב הגברים היהודים בני 75 ומעלה שנישאו אי-פעם כ- 19% נישאו פעמיים או יותר לעומת 11% בקרב הנשים.

Myers (1985) מצביע על מגמה של עלייה באחוז הקשישים הנשואים (הן גברים והן נשים) וירידה יחסית באלמנות, הנובעת מהעלייה בהישרדות משותפת (joint survival) של בני זוג עם הגיעם לגיל 65, ומשיפור במגמות ההישרדות שלאחר מכן. שמואלי (1985) מציין את המגמות בנושא זה בישראל, כאשר לפי המודלים שלו, הסיכויים להישרדות משותפת של בני זוג עלו בהרבה בין השנים 1960 ל- 1980. לדוגמה, ב- 1960 לאשה בגיל 65-69 היתה ההסתברות לכך שיהיה לה בעל בחיים 0.437; בשנת 1970 עלתה הסתברות זו ל- 0.471 וב- 1980 - ל- 0.532.

ביחס למצב של גירושין ורווקות נמצא, שברוב הארצות יש יותר קשישות גרושות מאשר קשישים גרושים, כפי הנראה כתוצאה מההבדלים בשיעורי הנישואין מחדש. השיעורים הגבוהים ביותר של גירושין ורווקות בקרב הקשישים נמצאו

בדנמרק, שם כ- 6% מהקשישות וכ- 5% מהקשישים הם רווקים או גרושים. בהתאם למגמה השוררת בקרב כל קבוצות הגיל בחברות רבות, יש גם מגמה מקבילה לעלייה באחוז הגרושים והרווקים בקרב הקשישים (Myers 1985).

בלוח 11 מוצגות ההתפלגויות של מצבם המשפחתי של הקשישים ושל בני 55-64 בשלוש נקודות זמן, לפי דת ולפי מין.

כצפוי, הממצא הבולט ביותר בלוח הוא ההבדל הניכר מאוד בין מצבם המשפחתי של הגברים ושל הנשים, הן בקרב היהודים והן בקרב הלא-יהודים. נתוני 1983 מצביעים על כך שאפילו בקרב הגברים הקשישים ביותר (בני 85 ומעלה), כ- 54% מהיהודים ו- 62% מהלא-יהודים נשואים, לעומת כ- 9% וכ- 11%, בהתאמה, בקרב הנשים. דרך אחרת לביטוי הבדל זה מתייחסת לאחוזי האלמנים והאלמנות. רק כ- 15% מהגברים היהודים בני 65 ומעלה הם אלמנים, לעומת למעלה ממחצית (כ- 53%) מהנשים.

בין 1961 ל- 1983 הסתמנה ירידה בשיעורי האלמנים, במיוחד בקרב בני ה- 75 ומעלה (מ- 29% ב- 1972 לכ- 25% ב- 1983). בקרב הנשים היהודיות היתה ירידה עקבית באחוז האלמנות הקשישות, מכ- 63% ב- 1961 לכ- 58% ב- 1972 ועד לכ- 53% ב- 1983. בקרב נשים בנות 75 ומעלה ו- 85 ומעלה הירידה מתונה יותר. כפי הנראה, האחוז הגבוה יחסית של אלמנות (למעלה מ- 11%) בקרב הנשים שעלו בין השנים 1948-1951, ובמיוחד בקרב הנשים בנות 45 ומעלה (כ- 41%) השפיע גם על האחוז הגבוה יחסית של אלמנות בתחילת התקופה שאנו סוקרים. ניתן לשער, שהגורם העיקרי למגמת הירידה באחוז האלמנות הוא הצטמצמות פער הגילים בין הבעל לאשה, עם אימוצם של דפוסי נישואין "מודרניים" יותר.

כאמור, ההבדלים הניכרים מאוד במצבם המשפחתי של הגברים ושל הנשים קיימים גם באוכלוסיה הלא-יהודית. אחוז הנשואים מקרב הגברים הלא-יהודים גבוה אפילו יותר מאשר בקרב הגברים היהודים, וההבדל בולט במיוחד מעל לגיל 75. ב- 1983 היו נשואים כ- 71% מהגברים היהודים בני 75 ומעלה, לעומת כ- 75% מהלא-יהודים, ובקרב הגברים בני 85 ומעלה, כ- 54% מהיהודים היו נשואים, לעומת כ- 62% מהלא-יהודים.

לוח 11: קשישים לפי דת, מין, גיל ומצב משפחתי, 1983-1961

	1961				1972				1983			
	נשואים נשואות	אלמנים אלמנות	גרושים גרושות	רווקים רווקות	נשואים נשואות	אלמנים אלמנות	גרושים גרושות	רווקים רווקות	נשואים נשואות	אלמנים אלמנות	גרושים גרושות	רווקים רווקות
יהודים												
גברים												
64-55	93.1	3.6	1.4	1.9	92.0	3.8	1.6	2.7	91.5	3.1	2.4	3.0
74-65	86.9	10.3	1.2	1.6	85.5	10.7	1.5	2.4	86.1	9.4	2.1	2.4
84-75	70.6	27.1	0.9	1.4	70.5	26.4	1.3	1.8	74.1	21.9	1.8	2.2
85+	55.0	43.7	0.7	0.7	48.1	48.2	0.7	3.0	54.4	42.2	1.4	2.0
65+	82.1	15.3	1.1	1.5	80.9	15.5	1.4	2.2	80.9	14.8	2.0	2.3
75+	68.6	29.2	0.9	1.3	67.6	29.3	1.2	1.9	71.4	24.6	1.7	2.2
נשים												
64-55	67.4	27.6	2.5	2.5	71.7	23.5	2.7	2.1	74.0	20.4	3.8	1.9
74-65	39.7	55.4	2.0	2.8	45.4	49.5	2.5	2.6	51.7	43.2	3.1	2.1
84-75	20.3	77.6	0.8	1.3	20.5	76.2	0.9	2.4	26.6	68.3	2.4	2.7
85+	8.8	89.2	0.5	1.5	7.3	90.9	0.4	1.5	8.6	86.9	1.5	3.0
65+	33.3	62.8	1.6	2.4	37.5	58.0	2.0	2.5	42.0	52.9	2.8	2.3
75+	18.6	79.4	0.8	1.3	18.2	78.3	1.0	2.5	23.9	71.1	2.3	2.7
לא-יהודים												
גברים												
64-55	90.2	4.6	1.0	4.2	89.0	6.1	0.5	4.3	93.6	2.5	0.9	3.1
74-65	85.0	10.0	1.0	4.0	79.5	16.3	0.5	3.7	88.9	6.7	1.0	3.4
84-75	77.7	18.9	1.7	1.8	70.2	27.0	0.7	2.1	78.6	16.6	1.2	3.6
85+	63.4	35.2	-	1.4	47.0	43.5	0.9	8.7	61.8	33.5	1.3	3.4
65+	81.3	13.9	1.5	3.4	74.7	21.1	0.6	3.7	83.4	12.0	1.1	3.5
75+	74.4	22.7	1.3	1.7	65.3	30.5	0.7	3.5	75.2	20.1	1.2	3.6
נשים												
64-55	54.5	37.6	1.8	6.1	52.8	39.4	1.4	6.4	63.7	28.1	2.5	5.7
74-65	33.5	55.4	2.8	8.3	28.4	62.2	1.4	8.0	38.9	51.7	2.8	6.6
84-75	16.8	75.2	0.8	7.1	12.9	78.0	0.2	8.8	19.6	61.9	2.5	8.0
85+	7.4	80.2	2.5	9.9	5.1	85.5	0.7	8.7	10.5	81.2	1.5	6.8
65+	26.7	63.0	2.2	8.1	22.7	68.2	0.8	8.2	30.8	59.6	2.6	7.1
75+	14.4	76.5	1.2	7.8	11.0	79.9	0.4	8.8	17.7	72.2	2.3	7.8

במשך התקופה הנסקרת חלו שינויים ניכרים יותר בהתפלגות מצבם המשפחתי של הגברים הלא-יהודים מאשר בזו של הגברים היהודים. בין 1961 ל- 1972 ירד אחוז הנשואים מכ- 81% עד לכ- 75% בקרב בני 65 ומעלה, ולאחר מכן עלה לכ- 83% ב- 1983. מגמה זו בלטה גם בקרב בני ה- 85 ומעלה: ב- 1961 היו כ- 63% נשואים, ב- 1972 - רק כ- 47%, וב- 1983 עלה אחוז הגברים הנשואים לכ- 62%.

אותה מגמה איפיינה גם את הנשים הלא-יהודיות. עד גיל 75 עולים אחוזי האלמנות הלא-יהודיות בגילים השונים על אחוזי האלמנות היהודיות, אולם מעבר לגיל 75 ההבדל מצטמצם בהרבה, ומעל לגיל 85 עולה אחוז האלמנות היהודיות.

אולם ההבדל הבולט ביותר בין הנשים היהודיות והלא-יהודיות לאורך כל התקופה הנסקרת הוא האחוז הגבוה בהרבה של רווקות לא-יהודיות לעומת רווקות יהודיות בכל קבוצות הגיל. כך, לדוגמה, ב- 1983, כ- 7% מהנשים הלא-יהודיות בנות 65 ומעלה היו רווקות לעומת כ- 2% בלבד מהנשים היהודיות.

<u>מצבם המשפחתי של קשישים יהודים בקבוצות מוצא שונות</u>

בכל קבוצות הגיל נמצא האחוז הגבוה ביותר של אלמנות בקרב נשים ילידות אפריקה, ואחוזי האלמנות בקרב ילידות ישראל וילידות אירופה-אמריקה נמוכים בהרבה. לדוגמה, בקרב נשים בנות 65 ומעלה האלמנות מהוות כ- 63% בקרב ילידות אפריקה, כ- 59% בקרב ילידות אסיה, כ- 51% בקרב ילידות אירופה-אמריקה וכ- 49% בקרב ילידות ישראל. לעומת זאת, אחוזים גבוהים יותר בקרב ילידות אירופה-אמריקה וילידות ישראל הן רווקות וגרושות, אם כי גם בקבוצות אלו מדובר באחוזים נמוכים למדי (לדוגמה - כ- 3% מהנשים הקשישות שהן ילידות אירופה-אמריקה הן גרושות, וכ- 2% הן רווקות).

בקרב הגברים, ההבדלים במצב המשפחתי לפי קבוצת מוצא קטנים בהרבה. כללית, ניתן להצביע על אחוז גבוה במקצת של אלמנים בקרב גברים ילידי אירופה-אמריקה, ותופעה זו בולטת יותר בקרב הגברים הקשישים ביותר - בני 85 ומעלה. בקבוצת גיל זו, כ- 45% מהגברים ילידי אירופה-אמריקה הם אלמנים לעומת 41% מהגברים ילידי אפריקה, וכשליש מילידי אסיה. יש גם לציין את האחוז הגבוה של רווקים בקרב הגברים ילידי ישראל, יחסית לגברים מקבוצות מוצא אחרות - כ- 5% לעומת כ- 2%.

לוח 12: קשישים יהודים לפי יבשת לידה, מין, גיל ומצב משפחתי, 1983

	גברים				נשים			
	נשואים	אלמנים	גרושים	רווקים	נשואות	אלמנות	גרושות	רווקות
ילידי ישראל								
64-55	90.6	2.5	2.6	4.2	76.6	15.3	5.0	3.1
74-65	84.0	8.9	2.9	4.2	52.8	38.9	5.0	3.3
84-75	72.2	20.2	2.3	5.3	26.5	66.2	2.4	4.9
85+	47.3	43.7	3.6	5.4	9.8	85.3	1.3	3.7
65+	78.9	13.8	2.8	4.6	42.9	49.2	4.0	3.8
75+	69.5	22.7	2.5	5.3	24.1	68.9	2.2	4.8
ילידי אסיה								
64-55	91.6	2.9	2.1	3.4	72.6	22.3	3.1	2.1
74-65	87.5	8.4	1.7	2.5	46.1	49.1	2.5	2.2
84-75	77.3	18.9	1.5	2.3	23.1	73.0	1.9	2.0
85+	63.8	33.0	1.3	1.9	9.1	87.4	1.4	2.1
65+	82.7	13.4	1.6	2.4	37.0	58.6	2.3	2.2
75+	74.8	21.4	1.5	2.3	20.7	75.5	1.8	2.0
ילידי אפריקה								
64-55	91.9	3.3	2.4	2.4	66.3	28.0	4.0	1.6
74-65	87.0	9.1	1.9	1.9	38.8	56.2	3.2	1.8
84-75	74.0	23.3	1.1	1.6	16.4	79.9	2.0	1.7
85+	57.3	40.6	1.2	1.0	5.2	92.5	1.6	0.7
65+	82.9	13.6	1.7	1.8	32.2	63.2	2.9	1.8
75+	72.0	25.4	1.1	1.5	15.1	81.3	2.0	1.6
ילידי אירופה-אמריקה								
64-55	91.4	3.3	2.4	2.9	75.9	18.6	3.8	1.7
74-65	85.9	9.7	2.1	2.3	54.7	40.2	3.0	2.0
84-75	73.5	22.5	1.9	2.1	28.5	66.2	2.5	2.8
85+	51.5	45.2	1.4	1.9	8.7	86.5	1.5	3.4
65+	80.4	15.3	2.0	2.2	44.3	50.6	2.8	2.3
75+	70.7	25.4	1.8	2.1	25.5	69.2	2.4	2.9

מצבם המשפחתי של הלא-יהודים לפי דת

קיימים הבדלים ניכרים במצבם המשפחתי של בני הדתות השונות - מוסלמים, נוצרים ודרוזים - ובמיוחד בקרב הנשים. בקרב הגברים יש אחוזים גבוהים יותר של אלמנים בקרב הנוצרים והדרוזים מאשר בקרב המוסלמים, והבדל זה בולט יותר בגילים הגבוהים יותר. לדוגמה, בקרב הגברים בני 75 ומעלה כ- 19% מהמוסלמים הם אלמנים, לעומת כ- 22% מהנוצרים וכ- 26% מהדרוזים.

בקרב הנשים ההבדלים ניכרים בהרבה והתופעה הבולטת ביותר היא האחוז הגבוה מאוד של רווקות בקרב הנשים הנוצריות: כ- 20%. תופעה נוספת שניתן לעמוד עליה היא האחוז הגבוה יחסית של נשים נשואות בקרב הדרוזים, בכל קבוצות הגיל.

לוח 13: קשישים לא-יהודים לפי דת, מין, גיל ומצב משפחתי, 1983

	גברים				נשים			
	נשואים	אלמנים	גרושים	רווקים	נשואות	אלמנות	גרושות	רווקות
				מוסלמים				
64-55	95.1	2.4	0.7	1.7	64.4	30.0	2.8	2.8
74-65	91.0	6.0	0.8	2.4	38.3	55.8	3.1	2.2
84-75	81.7	15.4	1.1	1.9	21.0	73.9	2.6	2.4
85+	67.4	30.3	0.9	1.4	10.0	85.5	2.0	2.5
65+	86.1	11.0	0.9	2.0	31.2	63.7	2.9	2.3
75+	78.7	18.5	1.0	1.8	18.7	76.4	2.5	2.4
				נוצרים				
64-55	88.5	2.5	1.3	7.6	58.4	25.5	2.3	13.8
74-65	81.1	8.6	1.7	8.6	33.9	45.5	2.0	18.6
84-75	69.7	18.6	1.1	10.6	15.0	61.6	1.6	21.8
85+	44.9	40.6	1.4	13.0	9.2	69.7	0.9	20.2
65+	75.4	13.6	1.5	9.5	26.2	52.3	1.8	19.7
75+	65.8	22.1	1.1	11.0	13.9	63.1	1.4	21.5
				דרוזים				
64-55	95.5	2.3	1.2	1.0	73.0	22.8	1.2	3.0
74-65	90.9	7.1	0.6	1.4	54.1	42.2	2.4	1.3
84-75	76.3	20.2	1.8	1.8	24.0	68.0	4.5	3.9
85+	52.9	41.2	2.6	3.3	17.2	81.6	-	1.1
65+	82.0	15.0	1.2	1.7	41.6	53.5	2.8	2.1
75+	70.4	25.5	2.0	2.2	22.4	70.6	3.6	3.4

ג. מוצא וותק בארץ

ההתפלגות של אוכלוסיית הקשישים לפי מוצאם היתה פחות או יותר יציבה בכל התקופה הנסקרת. ב- 1961 היוו ילידי אירופה-אמריקה כ- 68% מהקשישים, ב- 1972 - כ- 70% וב- 1983 - כ- 73%. לא נמצאו הבדלים משמעותיים לפי מין וגיל מבחינת הרכב יבשות המוצא.

לוח 14: קשישים יהודים לפי גיל ויבשת לידה, 1983-1961 (באלפים)

	1961				1972				1983			
	סה"כ	ישראל	ילידי אסיה-אפריקה	ילידי אירופה-אמריקה	סה"כ	ישראל	ילידי אסיה-אפריקה	ילידי אירופה-אמריקה	סה"כ	ישראל	ילידי אסיה-אפריקה	ילידי אירופה-אמריקה
64-55	154.0	7.0	40.0	107.0	248.0	10.0	64.0	174.0	283.0	23.0	93.0	167.0
74-65	72.0	3.0	21.0	48.0	150.0	6.0	39.0	105.0	219.0	8.0	55.0	156.0
75+	29.0	1.0	9.0	19.0	58.0	2.0	16.0	40.0	119.0	4.0	27.0	87.0
65+	101.0	4.0	30.0	67.0	208.0	8.0	55.0	145.0	338.0	13.0	83.0	243.0

לעומת הדמיון בהרכב העדתי של הקשישים בשלוש נקודות הזמן הנסקרות, בולט מאוד השינוי שחל בהרכב המוצא של בני 55-64, במיוחד בין 1972 ל- 1983. תופעה זו מרמזת כמובן על השינויים הצפויים בשנים הקרובות בהרכב אוכלוסיית הקשישים. אחוז ילידי ישראל בקרב בני 55-64 עלה מ- 4% ב- 1972 עד ל- 8% ב- 1983; אחוז ילידי אסיה-אפריקה עלה מכ- 26% לכ- 33%, ולעומת זאת - אחוז ילידי אירופה-אמריקה ירד בצורה ניכרת מכ- 70% לכ- 60%.

את ההסברים להרכב העדתי של אוכלוסיית הקשישים ולשינויים שחלים בו ניתן למצוא באופי העלייה בשנים שלפני קום המדינה. כך, לדוגמה, מתוך האוכלוסייה שעלתה עד ל- 1947, כ- 75% היו יוצאי אירופה-אמריקה, כ- 20% היו יוצאי אסיה, וכ- 5% היו יוצאי אפריקה. כאשר בודקים את הרכב האוכלוסייה הזו לפי גיל ולפי מוצא נמצא, שבקרב הקשישים (בני 65 ומעלה) כ- 88% היו ילידי אירופה, וכן כ- 82% מבני 55-64 (ראה: למ"ס, תכונות דמוגרפיות של

האוכלוסייה, פרסומי מפקד האוכלוסין והדיור, ירושלים תשמ"ה).

הרכב גילים זה של הוותיקים משתקף בכך שלאורך התקופה אחוז ניכר (כ-42%) מהקשישים ילידי אירופה-אמריקה היו ותיקים שעלו לפני קום המדינה. מאידך, רק 17%-20% מילידי אסיה ואפריקה היו ותיקים, וגם אחוז זה לא משתנה בצורה ניכרת. בשנים שלאחר קום המדינה היה אחוז הקשישים גבוה יותר בקרב עולי אירופה-אמריקה מאשר בקרב עולי אסיה-אפריקה. לדוגמה, בין השנים 1951-1948 היוו בני 69-65 2.4% מעולי אירופה-אמריקה, לעומת 1.3% מעולי אסיה-אפריקה. בעלייה של השנים 1954-1952 מורגש ההבדל בהרכב הגילים עוד יותר, כאשר כ- 4.7% מעולי אירופה-אמריקה היו בני 69-65, לעומת 1.2% מעולי אסיה-אפריקה, וכן, כחצי אחוז מעולי אסיה-אפריקה, לעומת כ- 3% מעולי אירופה-אמריקה היו בני 75 ומעלה (למ"ס, העלייה לישראל 1972-1948, חלק ב' לוח 5).

ניתן לעמוד על תהליך של שינוי בהתפלגות הוותק בארץ באמצעות ציון ההבדלים בוותק בין בני 74-65 לבין בני 75 ומעלה. במפקד 1972 נמצא, שכ- 35% מבני 75 ומעלה נולדו בישראל או עלו לפני קום המדינה, לעומת כ- 40% מבני 74-65. במפקד 1983 כבר לא ניכרת תופעה זו, ואחוזי ילידי הארץ והוותיקים כמעט זהים בקרב שתי קבוצות הגיל (37.3% בקרב בני 75 ומעלה לעומת 38.1% בקרב בני 74-65).

לוח 15: קשישים יהודים ב- 1983 לפי יבשת מוצא ותקופת עלייה (באחוזים)

תקופת עלייה	יבשת מוצא אסיה	 אפריקה	 אירופה-אמריקה
סה"כ באחוזים	(51,000) 100	(34,000) 100	(247,000) 100
ילידי ישראל	3.8	1.8	1.9
עלו עד 1947	23.7	5.6	40.9
עלו מ- 1948 עד 1964	62.5	77.8	39.8
עלו מ- 1965	9.9	14.8	17.3

ד. מאפיינים תרבותיים של האוכלוסייה הקשישה

לרמת ההשכלה של הפרט יש השלכות חשובות על טיב השתתפותו בכוח העבודה ועל מצבו הכלכלי, וכן על רמת המשאבים הכלכליים העומדים לרשותו גם לאחר יציאתו מכוח העבודה. בנוסף לכך, מעניין לעמוד על רמת השכלתה של קבוצת אוכלוסייה כלשהי כאינדיקציה אחת של יכולתה להתערות בחברה ושל יכולת השתתפותה בחיים הציבוריים.

קיים פער ניכר בין רמת ההשכלה של האוכלוסייה הקשישה לבין רמת ההשכלה של כלל האוכלוסייה, בעיקר כתוצאה מכך שהרוב המכריע של הקשישים אינם ילידי ישראל והשכלתם משקפת את מבנה ההזדמנויות של ארצות מוצאם.

הפער בין השכלתם של הקשישים לבין זו של שאר האוכלוסייה צפוי להצטמצם בעתיד, עם הזדקנותן של קבוצות אשר נולדו - או לפחות התחנכו - בישראל, שבה חל חוק חינוך חובה. אולם בשנים הנסקרות בעבודה זו - 1961 עד 1983 - עדיין לא מורגשת השפעה זו בצורה ניכרת.

מספר שנות לימוד של הקשישים: 1983-1961

כ- 30% מקרב כלל הקשישים היהודים ב- 1961 לא למדו לימודים פורמליים, ועוד כ- 44% למדו רק עד שמונה שנות לימוד. אחוז הקשישים ללא השכלה כלל ירד ל- 24% ב- 1972, ול- 17% ב- 1983. בכל שלוש התקופות היתה רמת השכלתם של בני ה- 75 ומעלה נמוכה יותר מזו של בני 74-65, אם כי ב- 1983 ההבדלים בין שתי הקבוצות הצטמצמו מעט. לדוגמה, ב- 1972 כ- 22% מהיהודים בני 74-65 וכ- 30% מהיהודים בני 75 ומעלה לא למדו כלל לעומת כ- 15% וכ- 20%, בהתאמה, ב- 1983.

בקרב הגברים הקשישים היתה מגמה של ירידה מסוימת באחוז אלה שלמדו 13 שנים או יותר: מכ- 13% ב- 1961, ל- 11% ב- 1972, ולכ- 7% ב- 1983. בקרב הנשים הקשישות היתה מגמה הפוכה, של עלייה ניכרת באחוז אלה שלמדו 13 שנים או יותר: מכ- 4% ב- 1961, לכ- 6% ב- 1972 עד לכ- 10% ב- 1983. מגמה זו איפיינה גם את הנשים הקשישות ביותר, בנות ה- 75 ומעלה, וכפי הנראה קשורה להרכב העולים בגילים אלה.

לוח 16: קשישים לפי דת, מין, גיל ושנות לימוד, 1983-1961

	1961					1972					1983				
	סה"כ	אחוזים				סה"כ	אחוזים				סה"כ	אחוזים			
	באל'	0 ש'	8-1	12-9	13+	באל'	0 ש'	8-1	12-9	13+	באל'	0 ש'	8-1	12-9	13+
יהודים															
64-55	152	19.9	42.9	27.0	10.1	240	16.3	41.0	33.1	9.7	283	13.5	37.5	33.8	15.2
74-65	71	26.9	44.1	20.4	8.6	142	21.8	42.4	27.0	8.8	220	15.4	38.7	32.0	14.0
75+	28	36.0	42.0	15.7	6.2	53	30.2	43.0	19.7	7.2	119	19.6	42.2	26.4	11.8
65+	99	29.5	43.5	19.1	7.9	195	24.0	42.6	25.1	8.3	339	16.8	40.0	30.0	13.2
גברים															
64-55	80	12.8	44.6	28.6	14.1	117	11.2	41.9	34.5	12.4	131	8.5	37.7	34.8	19.0
74-65	36	17.2	45.8	24.1	12.9	72	16.1	44.2	28.3	11.4	102	10.1	40.0	32.2	17.7
75+	13	22.9	44.3	21.5	11.2	25	22.8	44.3	22.3	10.6	56	13.9	44.4	26.5	15.3
65+	49	18.7	45.4	23.4	12.5	97	17.8	44.2	26.8	11.2	158	11.5	41.6	30.2	16.9
נשים															
64-55	72	27.9	41.0	25.3	5.8	123	21.0	40.0	31.8	7.1	151	17.8	37.4	32.9	12.0
74-65	35	36.9	42.3	16.7	4.2	70	27.6	40.5	25.8	6.1	118	19.9	37.6	31.8	10.7
75+	15	47.0	40.0	10.9	2.1	28	36.8	41.9	17.3	4.0	63	24.6	40.4	26.4	8.6
65+	50	40.0	41.6	14.9	3.5	97	30.2	40.9	29.4	5.6	181	21.6	38.5	29.9	10.0
לא-יהודים															
64-55	11	72.2	23.3	3.0	1.5	15	69.5	23.4	4.9	1.8	21	53.6	33.3	9.3	3.7
74-65	7	74.1	22.0	2.6	1.2	10	76.6	19.5	2.2	1.6	14	69.9	22.8	5.2	2.2
75+	3	83.2	13.7	2.0	1.1	5	80.0	16.6	2.4	0.9	9	65.4	25.7	6.3	2.6
65+	10	77.2	19.2	2.4	1.0	15	77.8	18.5	2.3	1.4	23	76.7	18.4	3.4	1.5
גברים															
64-55	60	61.1	33.8	3.3	1.8	71	55.7	35.6	6.2	2.5	9	31.8	51.4	12.3	4.5
74-65	4	65.1	31.5	2.0	1.4	5	68.9	25.5	3.4	2.1	7	57.5	33.1	6.2	3.2
75+	2	76.0	21.4	1.7	1.1	3	74.5	21.8	2.6	1.2	4	50.0	38.4	7.8	3.8
65+	5	68.6	28.3	1.9	1.2	8	70.8	24.3	3.1	1.8	11	68.9	25.0	3.8	2.3
נשים															
64-55	5	84.0	12.2	2.6	1.2	8	82.2	13.0	3.6	1.2	12	69.9	19.8	7.1	3.1
74-65	3	84.3	11.5	3.2	1.1	5	85.1	12.9	1.0	1.1	7	81.4	13.2	4.2	1.2
75+	2	90.1	6.7	2.2	1.3	2	86.1	10.9	2.4	0.6	5	79.6	14.0	4.9	1.6
65+	5	86.4	9.8	2.8	1.2	7	85.4	12.3	1.4	0.9	12	84.2	11.9	3.1	0.8

השכלת הקשישים: גברים לעומת נשים

בשלוש נקודות הזמן, אחוז הנשים שלא למדו כלל הוא בערך פי שניים מאחוז הגברים, והפער הזה ניכר עדיין גם ב- 1983 כאשר, לדוגמה - רק כ- 10% מהקשישות למדו 13 שנים ומעלה, לעומת כ- 17% מהגברים. בקרב בני שני המינים קיימת מגמה לירידה באחוז אלה שלא למדו כלל, אולם מגמה זו חזקה יותר בקרב

הנשים. אחוז הגברים היהודים שלא למדו ירד מכ- 19% ב- 1961 לכ- 18% ב- 1972, ועד לכ- 12% ב- 1983, ואילו בקרב הנשים ירדו האחוזים המקבילים מכ- 40% לכ- 30%, ועד לכ- 22% ב- 1983. צפוי, שבעתיד ירד בצורה ניכרת אחוז אלה שלא למדו כלל, עם התבגרותם של שנתונים המאופיינים באחוזים גבוהים של ילידי ישראל או של אלה אשר התחנכו בישראל ואשר זכו ללמוד במסגרת חוק חינוך חובה.

השכלת הקשישים: קבוצות מוצא שונות

כזכור, הרוב המכריע של אוכלוסיית הקשישים אינם ילידי ישראל, ולכן רמת השכלתם משקפת את מבנה ההזדמנויות להשכלה בארצות מוצאם. ההבדלים בין קבוצות המוצא בולטים מאוד כאשר בודקים את אחוזי הקשישים שלא למדו - רק כ- 5% מילידי אירופה-אמריקה, לעומת כמחצית מילידי אסיה ואפריקה. במקביל, אחוזי הקשישים שלמדו 13 שנים ומעלה הם כ- 4% בקרב יוצאי אסיה ואפריקה, וכ- 16% בקרב יוצאי אירופה-אמריקה.

בתוך קבוצות המוצא, הפער הניכר ביותר בין גברים לנשים קיים בקרב ילידי אסיה: לדוגמה, כ- 43% מהגברים הקשישים ממוצא זה למדו עד ארבע שנות לימוד לעומת כ- 73% מהנשים. מאידך, בקרב הקשישים יוצאי אירופה-אמריקה כמעט אין פער ברמת ההשכלה בין גברים לנשים - כ- 11% מהגברים וכ- 14% מהנשים ילידי אירופה-אמריקה למדו עד ארבע שנות לימוד.

השכלת הקשישים בהשוואה להשכלת כלל האוכלוסייה

חציון שנות הלימוד לגבי כלל האוכלוסייה היהודית ב- 1983 היה 11.6 שנות לימוד, לעומת 8.8 שנים לגבי בני 74-65 ו- 8.4 שנים לגבי בני 75 ומעלה.

מלוח 17 ברור, שהפער בין רמת ההשכלה של הקשישים לזו של כלל האוכלוסייה היה ניכר בשלוש התקופות, ואף התרחב עם השנים. בין 1972 ל- 1983 חלה ירידה ניכרת באחוז הלא-קשישים אשר למדו רק עד 8 שנות לימוד (מכ- 40% עד כ- 23%), ולעומת זאת הירידה בקרב הקשישים קטנה בהרבה (מכ- 66% לכ- 57%). במקביל, העלייה בקרב הלא-קשישים שלמדו 13 שנים או יותר בין 1961 ל-

לוח 17: האוכלוסייה היהודית לפי מספר שנות לימוד ולפי גיל, 1961-1983 (באחוזים)

		15-64*	65+	65-74**	75+**
עד 8 שנות לימוד:	1961	42.8	73.1	..	..
	1972	39.5	65.9	63.4	72.6
	1983	22.7	56.8	54.0	61.7
13 שנות לימוד ויותר	1961	10.1	8.1	..	..
	1972	15.5	9.9	10.5	8.6
	1983	24.8	13.2	14.0	11.7

* לגבי 1961 הנתונים מתייחסים לבני 14-64.

** לגבי 1961 אין פירוט על בני 65-74 ועל בני 75 ומעלה.

1983 היתה גדולה בצורה ניכרת מהעלייה בקרב הקשישים: מכ- 10% עד כ- 25% בין 1961 ל- 1983 בקרב הלא-קשישים, לעומת מכ- 8% עד לכ- 13% בקרב הקשישים.

הפערים ברמת ההשכלה בין קשישים ולא-קשישים גדולים במיוחד בקרב יוצאי אסיה ויוצאי אפריקה. נתוני 1983 מצביעים על כך שבשתי קבוצות מוצא אלה אחוז הקשישים אשר לא למדו הוא יותר מכפול מהאחוז המקביל בקרב הלא-קשישים.

השכלת הקשישים הלא-יהודים

השכלת הקשישים הלא-יהודים נמוכה במיוחד, ואין מגמה לשינויים ניכרים ברמת ההשכלה של אוכלוסייה זו בתקופה הנסקרת. לדוגמה, האחוז שלא למדו כלל בין הקשישים הלא-יהודים נשאר יציב - בסביבות 77% בשלוש נקודות הזמן. כצפוי, רמת ההשכלה של הנשים הלא-יהודיות נמוכה עוד יותר מזו של הגברים, וב- 1983 כ- 84% מהנשים, לעומת כ- 69% מהגברים, לא למדו כלל. ב- 1983 חציון שנות הלימוד היה כתשע שנות לימוד בקרב גברים לא-יהודים מכל הגילים, לעומת כשנת לימוד אחת בקרב גברים קשישים, וכ- 28% מהלא-יהודים בני 15-64 למדו רק עד ארבע כיתות, לעומת כ- 78% מבני 65-74. הפער הגדול מאוד בין קשישים ואחרים, מבטא את היחשפותה הגדלה והולכת של כלל האוכלוסייה הלא-יהודית למערכת ההזדמנויות החינוכיות ולחוק חינוך חובה, בעוד שלגבי הקשישים הזדמנויות אלה כבר אינן רלוונטיות.

השימוש בשפה העברית ובשפות זרות בקרב הקשישים

בנוסף לרמת השכלה, גם השליטה בעברית יכולה להצביע על מידת ההשתלבות של קבוצת אוכלוסייה בחברה. בתקופה הנסקרת מסתמנת מגמה ברורה של שימוש הולך וגובר בשפה העברית בקרב הקשישים. אחוז הקשישים "לא דוברי עברית" ירד מכ- 60% ב- 1961, לכ- 44% ב- 1972 ולכ- 31% ב- 1983, בהתאמה. בכל שלוש התקופות קיים פער ניכר בין אחוז הגברים לאחוז הנשים שאינם דוברי עברית. פער זה הצטמצם במשך התקופה, כך שב- 1983 כ- 24% מהגברים וכ- 37% מהנשים הוגדרו כ"אינם דוברי עברית".

קיימים הבדלים ניכרים בין קבוצות המוצא השונות מבחינת אחוז הקשישים אשר אינם דוברי עברית. בקרב ילידי אסיה אחוז זה נמוך יחסית - כ- 22%, בקרב ילידי אירופה-אמריקה - כ- 32% ובקרב ילידי אפריקה - כ- 36%.

השפות הזרות הרווחות ביותר בשימוש בקרב הקשישים היהודים הן אידיש (כ- 30% מהקשישים דוברים שפה זו), ערבית (כ- 15%), רומנית (כ- 11%) וגרמנית (כ- 10%).

לוח 18: קשישים יהודים שאינם דוברי עברית* לפי גיל ומין, 1983-1961 (באחוזים)

		64-55	+65	74-65	+75
שני המינים	1961	36.4	59.9	55.4	71.0
	1972	23.5	43.5	38.4	56.8
	1983	14.1	30.9	25.2	41.8
גברים	1961	25.5	47.8	43.6	59.4
	1972	16.5	34.6	30.2	46.7
	1983	9.4	24.4	19.4	32.6
נשים	1961	48.7	71.7	67.7	80.8
	1972	30.1	52.2	46.7	65.7
	1983	18.1	36.7	30.2	49.3

* אינם דוברי עברית כלל כשפת דיבור יומיומית.

פרק 3: התפרוסת הגיאוגרפית של אוכלוסיית הקשישים

בפרק זה נסקרים היבטים שונים של התמורות שחלו בתפרוסת הגיאוגרפית של הקשישים בישראל בין 1961 ל- 1983: התפלגות הקשישים לפי מחוז מגוריהם, חלקם של הקשישים בקרב כלל האוכלוסייה בכל מחוז, התפלגות הקשישים בצורות היישוב השונות, פיזור האוכלוסייה הקשישה בתוך הערים, מאפיינים שונים של הקשישים לפי מקום מגוריהם ושינויים במקום המגורים לאורך זמן.

הקשישים לפי מחוז מגוריהם

היבט זה מתייחס לחלוקת כלל אוכלוסיית הקשישים לפי האחוז שהתגוררו בכל מחוז בשלוש נקודות הזמן. כפי שניתן לראות מלוח 19, לא חלו שינויים גדולים בהתפלגות הקשישים בין המחוזות, אם כי ניכרת מגמה לגידול באחוז הקשישים המתגוררים במחוז הדרום ולירידה באחוז הקשישים המתגוררים במחוזות תל אביב וחיפה.

לוח 19: הקשישים לפי מחוז מגוריהם, 1961*-1983 (באחוזים)

	1961	1972	1983
מחוז ירושלים	9.8	9.9	9.4
מחוז הצפון	6.8	9.9	10.0
מחוז חיפה	20.2	18.5	17.4
מחוז המרכז	18.5	17.5	18.9
מחוז תל אביב	40.7	38.3	36.8
מחוז הדרום	4.5	5.9	7.4

* נתוני 1961 מתייחסים ליהודים בלבד.

נקודת ראות אחרת מתמקדת באחוז הגידול של אוכלסיית הקשישים בכל מחוז ומחוז יחסית לגידול באוכלוסייה הלא-קשישה. ב- 1972 וב- 1983 היו הבדלים ניכרים ביותר בגידול האוכלוסייה הקשישה במחוזות השונים לעומת הגידול של האוכלוסייה הכללית (ראה לוח 20). מחוז תל אביב הצטיין ביחס הגבוה ביותר ואילו מחוז ירושלים אופיין ביחס הנמוך ביותר.

לוח 20: אחוז הגידול של האוכלוסייה הקשישה (בני +65) ושל בני כל הגילים בין 1972 ל- 1983 לפי מחוזות (באחוזים)

	קשישים	בני כל הגילים	יחס אחוזי הגידול
מחוז ירושלים	52.5	39.7	1.32
מחוז הצפון	63.2	38.5	1.64
מחוז חיפה	52.2	19.7	2.65
מחוז המרכז	74.7	44.0	1.70
מחוז תל אביב	55.0	10.5	5.23
מחוז הדרום	100.4	36.3	2.77

לעתים קיימים הבדלים ניכרים בין נפות שונות באותו מחוז מבחינת אחוז הגידול של אוכלוסיית הקשישים בתוכן. לדוגמה, במחוז המרכז חל בנפת רחובות גידול של כ- 91% לעומת נפת רמלה, שבה חל גידול של כ- 46% בלבד. וכן במחוז חיפה - גידול של כ- 55% בנפת חיפה לעומת כ- 90% בנפת חדרה, ובמחוז הדרום - בנפת אשקלון עלה מספר הקשישים בכ- 109% לעומת כ- 92% בנפת באר שבע.

חלקם של הקשישים באוכלוסיות המחוזות השונים: 1983-1961

דרך מקובלת נוספת לבחון את התפרוסת הגיאוגרפית של הקשישים היא לעמוד על חלקם היחסי באוכלוסייה של אזורים ושל יישובים שונים. בלוח 21 מוצגים אחוזים, המבטאים את חלקה של האוכלוסייה הקשישה בתוך סך הכל האוכלוסייה במחוזות השונים בשלוש נקודות זמן.

ניתן לציין עלייה עקבית בייצוג הקשישים היהודים בקרב האוכלוסייה היהודית בכל המחוזות, וכך גם ביחס לגילאי 75 ומעלה, שחלקם גדל יותר מאשר זה של בני +65. בקרב כלל אוכלוסיית הלא-יהודים היתה ברוב המחוזות ירידה באחוז הקשישים בשנים 1961 ל- 1972 ויציבות בין 1972 ל- 1983. במחוז הצפון היתה ירידה בין 1961 ל- 1972 ולאחר מכן עלייה קלה.

הנתונים לגבי 1983 מצביעים על חלקם הגדול במיוחד של יהודים בני 65 ומעלה ושל בני 75 ומעלה במחוזות חיפה ותל אביב (12.8% ו- 13.4%, בהתאמה).

לוח 21: אחוז הקשישים בקרב כלל האוכלוסייה לפי מחוז ודת, 1961-1983

	יהודים 65+			יהודים 75+		
	1961	1972	1983	1961	1972	1983
מחוז ירושלים	5.5	6.9	8.2	1.6	2.0	3.2
מחוז הצפון	3.8	5.6	7.5	0.9	1.5	2.4
מחוז חיפה	6.4	9.7	12.8	1.9	2.6	4.5
מחוז המרכז	5.0	7.1	8.7	1.6	2.2	3.0
מחוז תל אביב	6.0	9.5	13.4	1.6	2.7	4.8
מחוז הדרום	2.6	4.0	5.9	0.6	1.0	1.9
	לא-יהודים 65+			**לא-יהודים 75+**		
	1961	1972	1983	1961	1972	1983
מחוז ירושלים	6.4	5.1	4.3	3.1	1.7	1.7
מחוז הצפון	4.4	3.2	3.5	1.5	1.1	1.9
מחוז חיפה	3.8	3.0	3.1	1.4	1.0	1.1
מחוז המרכז	3.9	3.1	2.7	1.6	0.9	1.1
מחוז תל אביב	6.0	2.5	4.5	1.6	0.8	1.9
מחוז הדרום	2.9	2.0	1.8	1.0	0.8	0.6

הקשישים לפי צורות יישוב

אפשר גם לעמוד על מגמות בתפרוסת הגיאוגרפית של הקשישים באמצעות ניתוח של פיזור אוכלוסייה זו בין צורות היישוב השונות לאורך התקופה - שלושת הערים הגדולות, יישובים עירוניים ותיקים, יישובים עירוניים חדשים, יישובים כפריים למיניהם ומוסדות (לא כולל מוסדות המיועדים לקשישים בלבד).

בשלוש נקודות הזמן הנסקרות קיימת נטייה ברורה להתרכזות הקשישים ביישובים עירוניים, ובעיקר בשלוש הערים הגדולות, אם כי לאורך התקופה ניכרת ירידה קלה באחוז הקשישים המתגוררים בערים אלה (כפי שניכרת גם בקרב האוכלוסייה הכללית). ניתן להצביע גם על עלייה באחוז הקשישים המתגוררים בערים וביישובים עירוניים ותיקים (ללא שלוש הערים הגדולות), ירידה בין 1961 ל- 1972 באחוז הקשישים המתגוררים ביישובים עירוניים חדשים וביישובים כפריים, שבעקבותיה - בין 1972 ל- 1983 - חלה עלייה.

ברמה העירונית, ובהתייחס לשלושת הערים הגדולות ב- 1983, תל אביב הצטיינה באחוז הגבוה ביותר של קשישים (19%), ואחריה חיפה (15.2%). ירושלים נבדלה משתי ערים אלה באחוז הנמוך יחסית של קשישים בתוכה (7.5%). שטרקשל

לוח 22: אחוז הקשישים בצורות היישוב השונות, 1961*-1983

	1961				1972				1983			
	64-55	74-65	75+	65+	64-55	74-65	75+	65+	64-55	74-65	75+	65+
סה"כ	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
שלוש הערים הגדולות (ירושלים, תל אביב, חיפה)	46.6	45.6	43.2	45.0	37.6	40.8	39.6	40.4	30.9	34.9	36.9	35.6
יישובים עירוניים ותיקים	28.6	28.7	30.8	29.3	40.0	39.0	40.1	39.3	44.8	42.9	43.6	43.1
יישובים עירוניים חדשים	14.8	16.1	13.0	15.2	12.7	12.2	11.2	12.0	16.0	13.8	12.0	13.1
כפרים ומושבים	8.1	7.6	8.8	7.9	5.9	5.8	5.6	5.8	5.2	4.5	4.6	4.5
קיבוצים, מושבים שיתופיים	1.8	1.1	1.3	1.2	3.5	1.9	1.8	1.9	2.7	3.6	2.1	3.7
מוסדות, חוות	0.2	0.9	2.9	1.5	0.3	0.3	0.1	0.6	1.7	0.1	0.6	0.3

* נתוני 1961 - מתייחסים ליהודים בלבד.

וגונן (1977). מצביעים על קצב ההזדקנות המתון של האוכלוסייה היהודית בירושלים, יחסית לאוכלוסייה היהודית בכלל, ומציינים מספר גורמים העשויים להסביר תופעה זו: גורמים דמוגרפיים - ובעיקר שיעור ריבוי טבעי גבוה יחסית בירושלים, וגורמים גיאוגרפיים - כגון, הכללת השכונות הפרבריות של ירושלים, שבהן שיעור הקשישים נמוך יחסית (לעומת ריכוז של זוגות צעירים), כחלק מהעיר עצמה.

פיזור האוכלוסייה הקשישה בתוך הערים

תופעה ידועה היא שהאוכלוסייה הקשישה מרוכזת ברבעים או בשכונות מסוימות, ובעיקר במרכזי ערים, וכמה סיבות לכך: א. הקשישים מאופיינים בשיעורי הגירה נמוכים יותר יחסית לקבוצות אוכלוסייה צעירות יותר, ולכן לעתים קרובות יותר ממשיכים הקשישים להתגורר באזורים מידרדרים בתוך העיר (ראה Siegel & Davidson 1984). ב. בקרב הקשישים קיימת נטייה לבחור באזורים מרכזיים למקום מגורים, מתוך העדפה של נגישות לשירותים ולמסחר על פני דיור

איכותי יותר. ג. בארץ מתחזק התהליך של יציאת האוכלוסייה הצעירה יותר מריכוזי הערים עקב מדיניות השיכון הציבורית של בניית יחידות דיור חדשות בעיקר בפריפריה. דירות אלה מיועדות בדרך כלל לצעירים, ובכך נותרים בשכונות הוותיקות קשישים בשיעור רב יותר (ראה גונן וסוניס 1980).

הנתונים ממפקד 1983 ביחס לאחוז התושבים הקשישים ברבעים ובתת-הרבעים השונים של הערים הגדולות מדגימים את התהליכים שתוארו לעיל. לדוגמה, בחיפה, שבה חלקם של הקשישים היהודים הוא כ- 16% מסך האוכלוסייה היהודית, נע הייצוג של הקשישים באוכלוסיית תת-הרבעים השונים מכ- 6% בתת-רובע 73 (הכולל שכונות כגון נווה שאנן ויזרעאליה) לכ- 38% בתת-רובע 62 (הכולל אזורים מרכזיים כגון הדר הכרמל). גם בירושלים, שבה הקשישים היהודים מהווים כ- 8% מסך האוכלוסייה היהודית, בתת-רובע 15 (הכולל שכונות ותיקות כטלביה ורחביה) מהווים הקשישים כ- 25% מהתושבים, וגם במרכז העיר (תת-רובע 14), כצפוי, יש אחוז גבוה של קשישים - כ- 22%, לעומת זאת בתת-רובע 84 (הכולל שכונה חדשה - גילה) מהווים הקשישים רק כ- 3% מהתושבים.

תל אביב מאופיינת בהבדלים הגדולים ביותר בארץ בין תת-הרבעים השונים מבחינת אחוז הקשישים בתוכם. בתת-הרבעים הכוללים את מרכז תל אביב ואת אזור כיכר דיזנגוף כמעט 40% מהאוכלוסייה הם קשישים, ולעומת זאת באזורים החדשים יותר (צהלה, נאות אפקה וכו') רק כ- 9% מהתושבים הם בני 65 ומעלה. באזור "הצפון הישן" מגיע אחוז הקשישים לקרוב ל- 40%, ואילו בשכונות כגון נאות אפקה ותכנית ל' מהווים הקשישים אחוז קטן ביותר של האוכלוסייה - פחות מ- 3% (ראה הרפז ואחרים, 1986).

יש לציין, שבערים קטנות יותר, למשל בערי גוש דן, בדרך כלל ההבדלים במידת פיזורם של הקשישים בין הרבעים השונים קטנים בהרבה. לדוגמה, בפתח תקווה, שבה הקשישים מהווים כ- 10% מתושבי העיר, הריכוז הגבוה ביותר של קשישים הוא 10.3% (רובע 1) והריכוז הנמוך ביותר הוא 8.9% (ברובע 2).

מאפייני הקשישים במחוזות השונים ובצורות היישוב השונות

בלוח 23 (ראה פקטור וגולן, 1987) מוצגים מאפיינים נבחרים של הקשישים במחוזות שונים. ניתן להצביע על שונות ניכרת במאפיינים הדמוגרפיים והחברתיים-כלכליים של הקשישים, אולם, כפי שמציינים זאת פקטור וגולן, ככל שרמת הפירוט גבוהה יותר (נפות, יישובים בודדים וכו'), השונות רבה עוד יותר.

לוח 23: מאפיינים נבחרים של הקשישים בישראל לפי מחוז, 1983

	סה"כ	מחוז ירושלים	הצפון	חיפה	המרכז	תל אביב	הדרום
סה"כ קשישים (אלפים)	361,301	34,168	35,413	62,243	68,692	133,765	26,902
אחוזים							
נשים	53	54	51	54	53	54	52
בני +75	35	40	34	35	35	36	32
יהודים	94	83	69	95	97	100	97
חיים במוסדות	4	4	2	5	6	*4	2
ילידי אסיה-אפריקה	25	30	28	15	30	20	46
נשואים	62	61	61	61	64	62	60
שייכים לכוח העבודה	19	19	13	18	18	22	21
למדו 0-4 שנים	29	33	60	25	31	18	47
גרים לבד (בודדים)	27	25	24	30	24	29	25
זוגות הגרים לבד	49	42	37	52	49	52	43
אינם יודעים עברית	34	35	65	35	33	24	54

* בניגוד לאזורים אחרים, נתון זה כולל את הקשישים בדיור מוגן.

מקור: פקטור וגולן, 1987.

הממצאים הדמוגרפיים העיקריים המופיעים בלוח מצביעים על שיעור גבוה יחסית של בני +75 מקרב בני +65 במחוז ירושלים (40%) ונמוך במחוז הדרום (32%), שיעור גבוה במיוחד של ילידי אסיה ואפריקה במחוז הדרום (46%) ונמוך במחוז תל אביב (15%), ושיעור ניכר ביותר של קשישים לא-יהודים במחוז הצפון (31%).

מאפייני הקשישים בצורות היישוב השונות

במספר מאפיינים נבחרים ניתן לראות את ההבדלים הניכרים בין הקשישים בסוגי היישוב השונים.

ראשית, ניתן להשוות בין הקשישים היהודים המתגוררים בכל אחת משלוש הערים הגדולות (לוח 24). ירושלים מאופיינת באחוז גבוה יחסית של ילידי אסיה-אפריקה בקרב הקשישים היהודים (28%) לעומת תל אביב (16%) וחיפה (9%). כמובן, נתונים אלה משקפים גם את ההרכב העדתי של בני כל הגילים בערים אלה. סביר לשער, שהאחוז הגבוה יחסית של יוצאי אסיה-אפריקה בקרב הקשישים בירושלים מתקשר לאפיון נוסף - האחוז הגבוה יחסית (כ- 24%) של קשישים שלמדו רק עד ארבע שנים (לעומת כ- 16% מקשישי תל אביב וכ- 14% מקשישי חיפה). ירושלים אף מאופיינת באחוז גבוה במקצת של בני +75 (כ- 41% מסה"כ הקשישים בעיר לעומת כ- 36% בתל אביב וכ- 35% בחיפה).

אחוז הקשישים המתגוררים במוסדות נמוך יותר בתל אביב מאשר בירושלים ובחיפה, אולם לא ברור אם נתון זה משקף פיזור דיפרנציאלי של מוסדות בערים השונות, תכונות מסוימות של האוכלוסייה הקשישה בשלוש הערים הקשורות בנטייה למיסוד, או שילוב בין גורמים אלה.

לוח 24: מאפיינים נבחרים של האוכלוסייה היהודית הקשישה בצורות היישוב השונות, 1983 (באחוזים)

	ירושלים	תל אביב	חיפה	ערים ותיקות	ערים חדשות	כפרים ומושבים	קיבוצים ומושבים שיתופיים
אחוז מתוך בני +65							
אחוז בני +75	40.5	36.2	34.5	35.5	32.2	33.6	24.5
ילידי אסיה-אפריקה	27.8	16.3	9.0	24.1	47.2	41.5	2.3
למדו 0-4 שנים	23.6	15.5	14.4	23.7	46.1	34.2	15.7
אינם יודעים עברית	22.7	19.7	26.0	31.7	51.6	20.4	6.6
מתגוררים במוסדות	5.9	2.5	4.7	6.6	3.9	1.4	-
גרים לבד (בודדים)	25.3	31.2	28.1	24.6	24.4	17.8	0.9
זוגות הגרים לבד	34.6	39.3	41.0	36.2	29.1	36.9	0.8
שייכים לכוח העבודה השנתי	15.8	19.8	15.1	14.4	8.4	13.9	82.0

תל אביב מצטיינת באחוז גבוה יחסית של קשישים השייכים לכוח העבודה (כ- 20%). ייתכן, שנתון זה משקף את השיעור הגבוה יחסית של עצמאיים העובדים במסגרת של עסקים פרטיים בתל אביב, המאפשרים גמישות רבה יותר ביחס לגיל הפרישה מאשר השירות הציבורי. כמו-כן, תל אביב מאופיינת באחוז גבוה במיוחד של קשישים יוצאי אירופה-אמריקה, ושיעור ההשתתפות בכוח העבודה של קבוצת מוצא זו גבוה יחסית, בדרך כלל.

אחוז הקשישים המתגוררים לבד נמוך במיוחד בירושלים (25%), וכן אחוז הזוגות הקשישים הגרים לבד (כ- 35%). ייתכן, שבירושלים יותר קשישים מתגוררים עם בני משפחה, כיוון שיש בה יותר משפחות יוצאות אסיה-אפריקה ומשפחות דתיות, שהן גדולות יותר בממוצע, ולכן תופעת "התרוקנות הקן" חלה בהן מאוחר יותר.

הקשישים המתגוררים בערים הוותיקות מאופיינים על-ידי אחוז גבוה יחסית של ילידי אסיה-אפריקה (כ- 24%), של בעלי השכלה נמוכה (כ- 24%) ושל קשישים שאינם יודעים עברית (כ- 32%). כמו-כן, אחוז גבוה יחסית (כ- 7%) מהקשישים ביישובים אלה מתגוררים במוסדות, אחוז נמוך יחסית גרים לבד (כ- 25%), ואחוז נמוך יחסית שייכים לכוח העבודה (כ- 14%).

כצפוי, ובהתאם לתכונות האוכלוסייה הלא-קשישה ביישובים העירוניים החדשים, כמעט מחצית (47.2%) מהקשישים הם ילידי אסיה או אפריקה. כיוון שמשאביהם הסוציו-כלכליים של קשישים יוצאי אסיה-אפריקה הינם צנועים יחסית, יש בנתון זה להצביע על ריכוז של אוכלוסייה פגיעה יחסית ביישובים אלה. ביישובים העירוניים החדשים בולט גם הרקע ההשכלתי הנמוך של הקשישים (כ- 46% למדו רק עד ארבע שנים).

מידת השימוש בשפה העברית בקרב האוכלוסייה הקשישה בצורות היישוב השונות משקפת את הוותק שלהם בישראל ואת יכולתם הפוטנציאלית להשתלב בחיים החברתיים. למעלה ממחצית מהקשישים תושבי היישובים העירוניים החדשים אינם דוברי עברית, לעומת פחות משליש מהקשישים בערים הוותיקות, ולעומת שיעור נמוך עוד יותר בקרב הקשישים בערים הגדולות וביישובים הכפריים. האוכלוסייה

ביישובים הכפריים ובמושבי העובדים מאופיינת על-ידי אחוז נמוך מאוד (כ- 20%) של קשישים שאינם יודעים עברית, אחוז גבוה יחסית של ילידי אסיה-אפריקה (כ- 42%) ושל בעלי השכלה נמוכה (כ- 34%) ואחוז נמוך מאוד (כ- 18%) של קשישים המתגוררים לבד.

לבסוף, ניתן לאפיין את הקשישים המתגוררים בקיבוצים ובמושבים שיתופיים כצעירים יחסית (רק כ- 25% בני 75 ומעלה), משכילים יחסית (רק כ- 16% למדו עד 4 כיתות) ודוברי עברית (93%).

עמדנו גם על שיעור הקשישים השייכים לכוח העבודה בצורות היישוב השונות, מתוך התייחסות לנתון זה כאינדיקטור מסוים של מידת המעורבות של הקשיש בחברה ושל יכולת תפקודו. כ- 20% בקרב כלל הקשישים מועסקים (בין אם בעבודה מלאה ובין אם בצורה חלקית), אולם בקרב הקשישים ביישובים העירוניים החדשים האחוז נמוך בהרבה - רק כ- 8%. נתון זה נובע, כנראה, מהריכוז הגבוה של קשישים יוצאי אסיה-אפריקה ביישובים אלה, אשר תמיד מאופיינים בשיעורי תעסוקה נמוכים יותר (כצפוי בהתאם לרמת השכלתם). לעומת זאת, בקיבוצים ובמושבים השיתופיים כ- 82% מהקשישים מועסקים, כפי הנראה עקב האפשרות להמשיך לעבוד ללא כפיפות להסדרי פרישה המקובלים במגזר העירוני.

<u>שינויי מגורים בטווח של חמש שנים</u>

הנתונים מארצות אחרות מצביעים על כך שרוב הקשישים נשארים במקום שבו התגוררו במשך רוב חייהם הבוגרים, והניידות במגורים - במידה שהיא קיימת - היא בטווח גיאוגרפי קצר יחסית. כך, לדוגמה, מציין Taeuber (1983), שבין השנים 1980-1975 כ- 20% מאוכלוסיית בני ה- 65 ומעלה בארה"ב החליפו את מקום מגוריהם, אבל הרוב הגדול נשארו בתוך אותו יישוב. ולגבי אותן שנים מציינים Siegel & Davidson (1984), שפחות מ- 4% מהקשישים עברו ממדינה למדינה בארה"ב. ביחס לאפיוני הקשישים הניידים מצביע Taeuber על כך שהנטייה לניידות במגורים רווחת יותר בקרב הקשישים הלא-נשואים, הלא-מועסקים ובעלי השכלה הגבוהה יותר. Siegel מציין, שקיימת נטייה לעלייה בשיעורי הניידות בערך בגיל 75, כפי הנראה כתוצאה משינויים במצב המשפחתי, בהרכב משק-הבית

ובנטייה למיסוד.

כצפוי, גם הנתונים הישראליים ממפקד 1983 מצביעים על כך שהרוב המכריע של הקשישים לא החליפו את מקום מגוריהם בטווח הנסקר של חמש שנים. ייתכן שבישראל עובדת מגוריהם של קשישים רבים בדירות שבבעלותם גם היא פועלת להפחתת הסיכוי לניידות. גם כאן, הקשישים ביותר - בני 75 ומעלה - היו הניידים ביותר: 14.2% החליפו את מקום מגוריהם בתוך חמש שנים, לעומת 12.3% בקרב בני 70-74 ו- 11.7% בקרב בני 65-69. תופעה זו בולטת במיוחד בקרב הנשים הקשישות: 16% בקרב בנות 75 ומעלה שינו את מקום מגוריהם, לעומת כ- 12% מקרב בנות 65-74 ופחות מ- 11% בקרב בנות 55-64. יש לשער, שעם העלייה בגיל רווחות יותר ההתאלמנות ו/או הירידה בתפקוד, העשויות להיות קשורות בשינוי דפוס המגורים - מעבר למגורים עם בני משפחה או מעבר למוסד.

הנטייה הניכרת ביותר לעבור מצורת יישוב אחת לצורת יישוב אחרת בטווח של חמש שנים (1978-1983) נמצאה בקרב הקשישים המתגוררים ביישובים העירוניים החדשים (כרבע מהם עברו לצורת יישוב אחרת, לעומת כ- 16% מתושבי שלוש הערים הגדולות, כ- 21% מתושבי הערים הוותיקות ופחות מ- 10% מתושבי היישובים הכפריים.

פרק 4: הרכב משק-ביתם של הקשישים

משקי-הבית של הקשישים

הרכב משק-הבית של האדם הקשיש יכול להשפיע רבות על איכות חייו, על שביעות-רצונו ועל זמינות העזרה שתעמוד לרשותו בעת הצורך. נתונים מארצות שונות (ראה לדוגמה Thomas & Wister 1984) מצביעים על שינויים ניכרים שחלו בהסדרי המגורים של קשישים, ובעיקר על עלייה באחוז המתגוררים לבד.

מקובל לראות את מצבן של האלמנות הקשישות (המהוות חלק ניכר מהקשישים המתגוררים לבד) כבעייתי במיוחד, היות שהתאלמנותן והצורך להסתגל למגורים לבד חלים לעתים קרובות בו-זמנית עם ירידה בהכנסה ועם הידרדרות בבריאות.

Thomas & Wister (1984), בנסיונם לעמוד על הגורמים לשינויים בהסדרי מגורים של קשישים, מעלים השערה, שהנטייה הוולונטרית להתגורר לבד מתגברת עם תהליכי מודרניזציה, עיור ועלייה ברמת ההשכלה של האוכלוסייה.

Rubinstein (1985) מעלה את האפשרות, שהמגורים לבד הם סגנון חיים רצוי לקשישים רבים, המעניק להם תחושת אוטונומיה ועצמאות. לדעתו, המגורים לבד הם פרי החלטה, הנובעת מאילוצים כלכליים, נטיות אישיות, ומהרכב משפחתו של הקשיש, כאשר הנטייה להתגורר לבד עומדת ביחס הפוך למספר הבנות שיש לקשיש.

קיימים ממצאים אמפיריים לא מעטים אודות הרכב משק-הבית של האוכלוסייה הקשישה, כולל הנטייה להתגורר לבד. מחקר מקיף בנושא זה נערך על-ידי Shanas (1968), אשר מצאה, שבארה"ב, באנגליה, בדנמרק, ובקרב יוצאי אירופה-אמריקה בישראל, בין 60% ל- 82% מהקשישים הנשואים התגוררו רק עם בן זוג, אולם אחוזים גבוהים בתוכם (בין 52% ל- 84%) התגוררו במרחק קצר (כעשר דקות נסיעה) מאחד מילדיהם לפחות. לעומת זאת בפולין, ביוגוסלביה, ובקרב יוצאי אסיה-אפריקה בישראל, התגלתה נטייה מוגברת להתגורר במשקי-בית רב-דוריים, כך שרק כמחצית מהקשישים התגוררו עם בן זוג בלבד. Shanas ייחסה את הנטייה הזו, לפחות בחלקה, למחסור בדיור הקיים בקבוצות אוכלוסייה אלה ולאוכלוסייה החקלאית הגדולה יחסית במדינות מזרח אירופה.

Mindel (1981) מציג סידרה של משתנים העשויים להסביר את ההבדלים

בהסדרי מגוריהם של קשישים. משתנים אלה כוללים משתנים סוציו-דמוגרפיים, כגון גיל, מין, מוצא אתני ומעמד חברתי; משתני בריאות ותפקוד, כולל כושר ניידות; ומשתנים הקשורים בטיב הקשרים שמקיים הקשיש עם בני משפחתו. טענתו היא, שקשישים המתגוררים עם ילדיהם הינם בדרך כלל מבוגרים יותר ועניים יותר, ונוטים להשתייך לקבוצת מיעוט אתנית. מגורים עם ילדים מאפיינים במיוחד נשים וקשישים שקשרי המשפחה שלהם קרובים יותר ואשר בריאותם לקויה.

מתוך המחקרים השונים עולה, שלכל הסדר מגורים של קשישים מתלווה גם "מחיר" וגם "רווח". מבחינת האפשרויות להעניק טיפול אינטנסיבי ולקיים קשר רצוף עם הקשיש, אין ספק שמגורים בין-דוריים משותפים הם עדיפים. אולם מתברר, שקשישים המתגוררים עם ילדיהם סובלים ממורל נמוך יותר מאשר שאר הקשישים (ראה לדוגמה Lawton 1984), ושהמתחים במגורים משותפים חריפים יותר ממגורים לבד. המגורים לבד כרוכים בבעיות כמו בדידות וקושי באספקת שירותים נאותה, אך כפי שמציין זאת Rubinstein (1985), הנתונים האמפיריים על השפעות המגורים לבד על שביעות-רצון ומורל אינם מצביעים על ממצאים עקביים או חד-משמעיים, ויש אף לזכור, שבמקרים רבים הקשיש בוחר את סוג מגוריו את את דפוס משק-הבית, כולל המגורים לבד, לפי עדיפויותיו האישיות. יוצא, אם כן, שמאזן היתרונות והחסרונות של הסדרי המגורים השונים הוא מורכב, ולכל הסדר יש השלכות חשובות הן על האפשרויות למתן שירותים בצורה יעילה והן על שביעות-רצונו של הקשיש ושל מטפליו העיקריים. מובן גם, של"מפת השארים" של הקשיש - מצבו המשפחתי, מספר ילדיו ואחאיו (siblings) ומיקומם של כל בני המשפחה האלה - יש השפעה רבה על ההסתברות להסדר מגורים זה או אחר.

יש אף לזכור, שהנתונים ממפקדי האוכלוסין מתייחסים רק להרכב משק-הבית של הקשיש - כלומר, לאותם בני משפחה הגרים יחד איתו - ואין אפשרות, על סמך נתונים אלה, לעמוד על מקום מגוריהם של בני משפחה שאינם גרים עם הקשיש על קירבתם למגורי הקשיש ועל תדירות הקשרים בינם לבין הקשיש. מחקרים אחרים (שמואלי 1989; נועם 1989) מספקים מידע מסוג זה.

הרכב משקי-בית של הקשישים: 1983-1961

לפי נתוני 1983, מתגוררים כ- 92% מסך-כל הקשישים (כ- 333,000 איש) במשקי-בית, כ- 5% מתגוררים במוסדות (כ- 18,000 איש) וכ- 3% בקיבוצים (כ- 11,000 איש).

ב- 1983 היו כ- 1,100,000 משקי-בית, מהם היו כ- 258,000 משקי-בית שכללו קשישים (כ- 23%).

ניתן לעמוד על הרכב משק-ביתם של הקשישים משתי נקודות מבט: משק-הבית והפרט. כאשר יחידת הניתוח היא משק-בית, ניתן להצביע על כך שהדפוס השכיח ביותר בקרב משקי-הבית שבהם מתגוררים קשישים הוא של קשיש עם בן זוג או בת זוג ללא נפשות נוספות (כ- 39% ממשקי-הבית של הקשישים); בכ- 35% מתגורר קשיש לבדו; בכ- 13% מתגורר קשיש אחד יחד עם נפשות נוספות שאינן בני זוגו; בכ- 12% מתגוררים קשישים עם בן זוגם ועם נפשות נוספות, ובכ- 1% מתגוררים שני קשישים (לא נשואים) או יותר. כמו-כן ראוי לציין, שבכ- 72% ממשקי-בית שבהם מתגורר אדם קשיש, מתגוררים רק קשישים - כלומר, משק-הבית הוא חד-דורי.

קיימים הבדלים ניכרים בין המחוזות השונים ובין צורות היישוב השונות מבחינת אחוז משקי-הבית שבהם מתגוררים קשישים מתוך סך-כל משקי-הבית. כצפוי, במחוז תל אביב מהווים משקי-בית עם קשישים כ- 29% מסך-כל משקי הבית (ובעיר תל אביב - כ- 36%), במחוז חיפה כ- 26% (ובעיר חיפה - כ- 31%). לעומת זאת במחוז הצפון ובמחוז הדרום מהווים משקי-בית אלה רק כ- 18% וכ- 17%, בהתאמה, מסך-כל משקי-הבית. במחוזות המרכז וירושלים מהווים משקי-בית שבהם מתגוררים קשישים כ- 21% מסך-כל משקי-הבית. המצב דומה גם בערים ותיקות, כגון רמת גן, בני ברק וגבעתיים. לעומת זאת ביישובים עירוניים חדשים (כגון כרמיאל, בית שאן, דימונה, קרית שמונה וכו') אחוז משקי-בית אלה מתוך סך-כל משקי-הבית הוא נמוך יחסית - כ- 15%.

על סמך נתוני 1983 ניתן לתאר את משקי-הבית שבהם מתגוררים קשישים לפי כמה מאפיינים: אחוז משקי-הבית שבהם הדירה היא בבעלות המתגוררים בה דומה בקרב כלל האוכלוסייה לזה שבמשקי-בית שגרים בהם קשישים - כ- 72%, אולם

במשקי-הבית שבהם מתגורר קשיש לבדו, אחוז הדירות בבעלות הוא כ- 66%. ממוצע הנפשות במשקי-בית עם קשישים נמוך מאשר בסך-כל משקי-הבית - כ- 2.2 לעומת כ- 3.5; המספר הממוצע של חדרים בדירה קטן במקצת - 2.6 לעומת 3.0, וצפיפות הדיור הממוצעת (מספר הנפשות לחדר) היא נמוכה יותר - כ- 0.84 לעומת כ- 1.16 בקרב סך-כל משקי-הבית.

קשישים לפי הרכב משק-ביתם: 1983-1961

בלוח 25 מוצגים הקשישים המתגוררים במשקי-בית (לא כולל הקשישים בקיבוצים ובמוסדות) בשלוש נקודות זמן, לפי הרכב משק-ביתם. דפוס משק-הבית השכיח ביותר בקרב היהודים היה של קשישים המתגוררים עם בן זוגם ללא אנשים נוספים. בחלק מהמקרים שני בני הזוג היו קשישים, ובחלקם - רק אחד מהם.

לוח 25: קשישים במשקי-בית לפי הרכב משק-הבית, דת ומין, 1983-1961*
(באחוזים)

	1961	1972		1983	
	יהודים	יהודים	לא-יהודים	יהודים	לא-יהודים
כל האוכלוסייה	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
מתגוררים לבד	11.9	19.0	11.7	27.4	21.2
זוגות קשישים - ללא נפשות נוספות	35.3	45.5	16.2	50.6	21.1
זוגות קשישים - עם נפשות נוספות	21.2	14.6	32.4	9.5	35.0
קשיש לא נשוי - עם אחרים לא-קשישים	29.6	18.8	38.8	10.0	21.7
קשיש לא נשוי עם קשישים אחרים	2.0	2.2	0.9	2.2	1.1
גברים					
מתגוררים לבד	7.0	9.4	5.2	13.3	7.3
זוגות קשישים - ללא נפשות נוספות	47.8	57.4	21.5	64.7	26.1
זוגות קשישים - עם נפשות נוספות	32.6	24.0	52.7	15.4	55.7
קשיש לא נשוי - עם אחרים לא-קשישים	11.2	8.0	20.3	5.0	10.4
קשיש לא נשוי עם קשישים אחרים	1.4	1.3	0.2	1.6	0.5
נשים					
מתגוררות לבד	17.0	28.7	18.5	40.2	35.5
זוגות קשישים - ללא נפשות נוספות	22.6	33.3	10.7	37.8	15.9
זוגות קשישים - עם נפשות נוספות	9.6	5.1	11.0	9.7	13.8
קשישה לא נשואה - עם אחרים לא-קשישים	48.2	29.7	57.9	14.5	33.4
קשישה לא נשואה עם קשישים אחרים	2.7	3.1	1.6	2.8	1.6

* הנתונים ל- 1961 הם ליהודים בלבד.

השכיחות של דפוס משק-בית זה עלתה בקרב היהודים בצורה ניכרת מ- 1961 ל- 1972 (מכ- 35% ל- 46%) והמשיך לעלות, כך שב- 1983 כמחצית מהקשישים היהודים התגוררו עם בן זוגם בלבד.

במקביל לעלייה זו חלה ירידה ניכרת באחוז הקשישים הלא-נשואים שהתגוררו עם אנשים נוספים שאינם קשישים, וניתן לשער שברוב המקרים מדובר בקשישים המתגוררים עם ילדיהם. ב- 1961 כ- 30% מהקשישים היהודים התגוררו בסוג זה של משק-בית, ב- 1972 כ- 19%, וב- 1983 רק כ- 10%. חלה גם ירידה - אם כי מתונה יותר - באחוז הקשישים המתגוררים עם בן זוגם ועם אנשים נוספים.

שינוי בולט נוסף מתבטא בעלייה הניכרת מאוד באחוז הקשישים היהודים שהתגוררו לבד - מכ- 12% ב- 1961 ל- 19% ב- 1972, ועד לכ- 27% ב- 1983. במיוחד בולטת העלייה הניכרת באחוז הנשים המתגוררות לבדן - מ- 17% ב- 1961 ל- 29% ב- 1972 ול- 40% ב- 1983, בעוד שאחוז הגברים המתגוררים לבד עלה בתקופה זו מ- 7% ל- 9% ועד לכ- 13%.

<u>הבדלים בהרכב משק-הבית לפי גיל</u>

כצפוי, אחוז המתגוררים לבד עולה עם הגיל, עד לגיל 85. רק כ- 20% מבני 69-65 מתגוררים לבד לעומת 25% מבני 70-74, 29% מבני 75-79 וכ- 30% מבני 80-84. לעומת זאת, בקרב בני 85 ומעלה יורד אחוז המתגוררים לבד עד 27%, כנראה כתוצאה מירידה במצב התפקודי, המחייבת מגורים בין-דוריים או מעבר למוסד - ואכן, בקרב בני 85 ומעלה כ- 21% מתגוררים במוסדות.

<u>הבדלים בהרכב משק-הבית לפי מין</u>

בישראל, כמו ברוב הארצות המפותחות, קיימים הבדלים ניכרים בהרכב משק-ביתם של הקשישים לזה של הקשישות. ההבדלים הבולטים ביותר הם באחוז המתגוררים לבדם. לדוגמה, ב- 1983 כ- 13% מהגברים היהודים לעומת כ- 40% מהנשים היהודיות התגוררו לבד. כמו-כן, קיים הבדל ניכר בין קשישים לקשישות ביחס לאחוז המתגוררים עם בן זוג בלבד (כ- 65% מהגברים היהודים ב- 1983, לעומת כ- 38% מהנשים היהודיות).

ההבדלים בין גברים לנשים ניכרים ביותר בכל קבוצות הגיל, אך במיוחד לפני גיל 80. מגיל 75 הרכב משק-הבית השכיח ביותר אצל נשים הוא המגורים לבד (לדוגמה, 42% מבנות 79-75 מתגוררות לבד), ואילו לגבי גברים - המגורים לבד אינם הדפוס השכיח בשום קבוצת גיל.

הבדלים אלה מאפיינים את רוב רובן של הארצות המפותחות. ההסבר להבדלים הניכרים בהרכבי משק-הבית של קשישים וקשישות קשור הן לשיעור הגבוה בהרבה של אלמנות בהשוואה לאלמנים, והן לנטייה הרווחת יותר בקרב אלמנות להתגורר לבד לעומת נטייתם של אלמנים להתגורר עם ילדיהם או עם קרובי משפחה אחרים.

<u>הבדלים בהרכב משק-הבית לפי מוצא</u>

קיימים אף הבדלים ניכרים בהרכב משק-הבית של הקשישים יוצאי אירופה-אמריקה לזה של יוצאי אסיה-אפריקה. למעלה ממחצית יוצאי אירופה-אמריקה מתגוררים עם בני זוג בלבד, לעומת כשליש מיוצאי אסיה-אפריקה. הדפוס הבין-דורי שכיח יותר בקרב הקשישים יוצאי אסיה-אפריקה - 37%, לעומת 12% מהקשישים יוצאי אירופה-אמריקה, כפי הנראה כתוצאה מכך שהמשפחות יוצאות אסיה-אפריקה גדולות יותר, וכך מתרוקן ה"קן" מאוחר יותר. אחוז המתגוררים לבד בקרב שתי הקבוצות דומה מאוד (כ- 24% מקרב יוצאי אירופה-אמריקה לעומת כ- 26% בקרב יוצאי אסיה-אפריקה). אולם כפי שהראינו, דמיון זה נובע מהרכבים שונים של משקי-בית, כאשר בקרב יוצאי אירופה הדפוס השכיח הוא מגורים עם בן זוג בלבד לעומת דפוס מגורים בין-דורי, השכיח בקרב יוצאי אסיה-אפריקה.

<u>הבדלים בהרכב משק-הבית לפי מצב משפחתי</u>

משתנה נוסף הרלוונטי ביותר להרכב משק-הבית, הוא, כמובן, המצב המשפחתי. כצפוי, אחוז גבוה של אלמנים - 60% - מתגוררים לבד, וכפי שצוין לעיל, הפרשים בתוחלת החיים בין המינים וכן הפרשי גיל בין בעלים לנשים מביאים לריבוי אלמנות בקרב האוכלוסייה הקשישה.

הקשישים הלא-יהודים: 1983-1972

בלוח 25 מוצגים נתונים המתייחסים להרכב משק-ביתם של קשישים לא-יהודים בשנים 1972 ו- 1983. כללית, ניתן להצביע על עלייה ניכרת באחוז המתגוררים לבד (מ- 12% לכ- 21%) ובירידה ניכרת מאוד באחוז הקשישים הלא-נשואים המתגוררים עם אנשים אחרים שאינם קשישים (מכ- 39% ב- 1972 לכ- 22% ב- 1983). העלייה באחוז הנשים המתגוררות לבדן היתה ניכרת ביותר - מכ- 19% עד לכ- 36%. כפי שהראינו, תופעות אלה איפיינו גם את הקשישים היהודים באותה תקופה, אך התרחשו בעוצמה מתונה במקצת.

השוואה בין הקשישים היהודים והלא-יהודים אשר התגוררו במשקי-בית ב- 1983 מצביעה על דפוסי משק-בית שונים מאוד בקרב שתי האוכלוסיות.

אחד ההבדלים הבולטים ביותר הוא באחוז הזוגות הקשישים הגרים עם נפשות נוספות: כ- 10% מהקשישים היהודים מתגוררים במשק-בית מסוג זה, לעומת כ- 35% מהלא-יהודים. ניתן לייחס הבדל זה הן למספר הילדים הרב יותר (בממוצע) בקרב משפחות לא-יהודיות, כך ש"התרוקנות הקן" המשפחתי חלה מאוחר יותר, והן לדפוסים תרבותיים שונים, הקשורים בציפייה לשילוב ההורה הקשיש במשק-ביתם של ילדיו. לאור הנאמר לעיל, האחוז הנמוך יחסית של קשישים לא-יהודים המתגוררים עם בני זוג בלבד (21%) לעומת האחוז הניכר יותר בקרב הקשישים היהודים הגרים במשקי-בית מסוג זה (כ- 51%) הינו צפוי. לעומת זאת, אין הבדל ניכר באחוז הקשישים היהודים והלא-יהודים המתגוררים לבד - כ- 27% מהיהודים וכ- 21% מהלא-יהודים ב- 1983.

הקשישים המתגוררים במוסדות

בניגוד לדימויים ולתדמיות מקובלים, בכל העולם - וכן בישראל - הרוב המכריע של האוכלוסייה הקשישה אינם מתגוררים במסגרות מוסדיות אלא במשקי-בית. אולם למרות שמדובר בקבוצה קטנה יחסית, יש עניין לעמוד על התמורות בדפוסי השימוש במוסדות בקרב האוכלוסייה הקשישה, וכן על אפיוני האוכלוסייה המתגוררת במוסדות בנקודת זמן נתונה, הן מנקודת ראות של פיתוח שירותים והן מבחינת אומדן הצרכים (של הקשישים בכלל ושל המתגוררים במוסדות בפרט).

הרוב המכריע (למעלה משני-שלישים ב- 1983) של הקשישים במוסדות מתגוררים בבתי אבות, והיתר - בבתי-חולים או במוסדות לחולים כרוניים. מחמת האחוז הנמוך מאוד של קשישים לא-יהודים במוסדות (כ- 2% בשנת 1972 וכ- 3% בשנת 1983), תיאור המגמות בשלוש נקודות הזמן מתייחס לקשישים יהודים בלבד.

שיעור המגורים במוסדות: 1983-1961

בלוח 26 מוצגים נתונים, המבטאים את אחוז הקשישים היהודים המתגוררים במוסדות מתוך כלל הקשישים בקבוצת גיל נתונה בשלוש תקופות - 1961, 1972 ו-1983, לפי קבוצות גיל ומין. אין שינויים ניכרים באחוז הקשישים מקבוצות הגיל השונות המתגוררים במוסדות במשך הזמן, אם כי מסתמנת ירידה קלה במגורים מוסדות - מ- 6.3% מהקשישים היהודים בשנת 1961 עד ל- 5.1% ב- 1983, ועיקר

לוח 26: אחוז הקשישים היהודים במוסדות לפי מין וגיל, 1983-1961 (באחוזים)

	1961			1972			1983		
	סה"כ	גברים	נשים	סה"כ	גברים	נשים	סה"כ	גברים	נשים
64-55	0.9	0.6	1.2	1.2	1.1	1.3	0.8	0.8	0.8
74-65	3.6	2.2	5.1	2.9	1.8	4.0	2.3	1.5	2.9
+75	13.0	12.3	13.6	11.6	8.5	14.4	10.4	6.6	13.7
+65	6.3	4.9	7.7	5.3	3.6	7.0	5.1	3.3	6.7
59-55	0.8	0.6	1.0	1.1	1.1	1.1	0.7	0.8	0.6
64-60	1.1	0.7	1.4	1.4	1.1	1.6	0.9	0.8	1.0
69-65	2.3	1.3	3.4	2.1	1.4	2.8	1.5	1.1	1.9
74-70	5.5	3.6	7.4	4.0	2.4	5.5	3.0	1.9	4.0
79-75	11.0	9.2	12.1	8.2	5.3	10.9	6.1	3.8	8.4
84-80	15.1	16.1	14.2	13.6	10.1	16.7	13.3	8.3	17.3
+85	16.2	14.0	17.9	20.6	19.1	21.6	21.2	15.4	25.8

הירידה היתה בין 1961 ל- 1972. ירידה זו מסתמנת גם בקרב "הקשישים מאוד" (בני 75 ומעלה) - מ- 13% בשנת 1961 עד ל- 10.4% בשנת 1983. רק בקרב הקשישים ביותר (בני 85 ומעלה) חלה עלייה באחוז המתגוררים במוסדות - מ- 16% ב- 1961 עד 21% ב- 1983, ושוב - עיקר השינוי חל בין 1961 ל- 1972.

המגמה שתוארה לעיל קיימת אמנם בקרב שני המינים כאחד, אולם בקרב הגברים בני 80-84 חלה ירידה ניכרת באחוז המתגוררים במוסדות (מ- 16% עד 8%), ואילו בקרב הנשים באותה קבוצת גיל חלה עלייה קלה באחוז המתגוררות במוסד (מ- 14% עד ל- 17% ב- 1983). בקרב הנשים חלה עלייה עקבית וניכרת באחוז המתגוררות במוסדות, גם בקרב בנות 85 ומעלה - מ- 18% ב- 1961, עד ל- 22% ב- 1972, ו- 26% ב- 1983. סביר לשער, שאחד הגורמים החשובים לכך הוא שאחוז הנשים הקשישות הלא-נשואות (כ- 58%) גדול בהרבה מאחוז הגברים הלא-נשואים (כ- 20%), וגורם נוסף הוא השכיחות הגבוהה יותר של מוגבלות בקרב נשים (ראה Habib & Shmueli, Factor, 1984). אולם אין בכך כדי להסביר את העלייה לאורך זמן באחוז הנשים הקשישות ביותר (+80) המתגוררות במוסדות לנוכח הירידה באחוז האלמנות במשך התקופה.

הרכב אוכלוסיית המוסדות

הן מנתוני המפקד והן מנתוני הסקר של ברגמן עולים האפיונים הבאים של דיירי המוסדות: שיעור גבוה של בני 75 ומעלה (75%), שיעור גבוה של נשים (70%), של אלמנים ואלמנות (82%) (כ- 25% מהקשישים היהודים הם אלמנים וכ- 71% מהקשישות היהודיות הן אלמנות) ושיעור גבוה של יוצאי אירופה-אמריקה (72%). יוצאי אסיה מהווים כ- 11% מדיירי המוסדות ויוצאי אפריקה רק כ- 6%. בקרב הדיירים הקשישים ביותר במוסדות (בני 85 ומעלה) בולט עוד יותר האחוז הנמוך מאוד של יוצאי אפריקה - כ- 4% בלבד. שיעור המיסוד של יוצאי אסיה-אפריקה נמוך משיעור הממוצע הארצי בכ- 20%, והחוקרים משערים, שניתן לייחס זאת לדפוסים תרבותיים ומשפחתיים שונים. יש לשער שגם ההבדלים ברשתות התמיכה העומדות לרשות קשישים מקבוצות מוצא שונות משפיעים על שיעור המיסוד בקרבם

(ראה שמואלי 1989; נועם 1989).

מלוח 27 ניתן לעמוד על מצבם המשפחתי של הקשישים המתגוררים במוסדות. בקרב גברים ונשים כאחד בולט האחוז הגבוה של אלמנים ואלמנות, אם כי אחוז האלמנות גדול יותר: כ- 77% מבנות 65 ומעלה וכ- 82% מבנות 75 ומעלה, לעומת כמחצית מהגברים בני 65 ומעלה וכ- 58% מהגברים בני 75 ומעלה.

לוח 27: קשישים יהודים במוסדות לפי מין, גיל ומצב משפחתי, 1983

	גברים						נשים					
	מספרים	אחוזים					מספרים	אחוזים				
	מוחלטים	סה"כ	רווקים	נשואים	גרושים	אלמנים	מוחלטים	סה"כ	רווקות	נשואות	גרושות	אלמנות
64-55	1,071	100.0	53.4	25.6	13.0	8.0	1,243	100.0	23.7	38.8	17.2	25.3
74-65	1,520	100.0	21.0	37.5	11.3	30.3	3,459	100.0	9.1	21.7	7.3	61.8
75+	3698	100.0	5.1	32.9	4.1	57.9	8,641	100.0	4.6	10.3	2.8	82.3
65+	5,218	100.0	9.7	34.2	6.2	49.9	12,095	100.0	5.9	13.6	4.9	76.5
69-65	548	100.0	29.4	38.7	13.0	19.0	1,110	100.0	12.6	22.8	8.8	55.8
74-70	972	100.0	16.3	96.8	10.3	36.6	2,344	100.0	7.4	21.3	6.5	64.8
79-75	1,227	100.0	7.3	36.6	6.2	47.6	2,878	100.0	5.7	14.6	4.0	75.7
84-80	1,310	100.0	4.6	32.7	3.7	58.9	3,324	100.0	3.4	10.7	2.8	82.6
85+	1,161	100.0	3.4	26.9	2.3	67.4	2,439	100.0	4.1	4.8	1.4	89.7

שיעור המתגוררים במוסדות בקרב קבוצות חברתיות שונות

גישה נוספת להתייחסות למגורים במוסדות מתמקדת באחוז דיירי המוסדות מקרב סך-כל הקשישים בקטיגוריות חברתיות שונות. כך, לדוגמה, בעוד שכ- 5% מסך-כל הקשישים מתגוררים במוסדות, בקרב בני 75 ומעלה השיעור הוא כ- 10%, ובקרב הקשישים ביותר (בני 85 ומעלה) - כ- 21%. בכל קבוצות הגיל אחוז הנשים במוסדות גבוה מאחוז הגברים, אם כי ההפרשים בין המינים מצומצמים יותר בקרב הגילים הצעירים יותר (בני 60-64 ובני 65-69), ובקרב הקשישים ביותר (בני 85 ומעלה). ניתן להצביע על האחוז הגבוה במיוחד (כרבע) של נשים יהודיות קשישות מאוד (בנות 85 ומעלה) במוסדות.

קיימים גם הבדלים בין קבוצות המוצא השונות מבחינת אחוזי הקשישים מתוכן המתגוררים במוסדות. אחוז המתגוררים במוסדות הוא גבוה במקצת בקרב

הקשישים ממוצא אירופה-אמריקה (כ- 5.6%) לעומת הקשישים יוצאי אסיה (4.0%) ואפריקה (3.2%).

בכל תת-קבוצות הגיל אחוז הקשישים המתגוררים במוסדות גבוה יותר בקרב יוצאי אירופה-אמריקה מאשר בקרב יוצאי אסיה-אפריקה, ואפילו בקרב הקשישים ביותר (בני 85 ומעלה) רק כ- 11% מיוצאי אסיה-אפריקה מתגוררים במוסדות לעומת רבע מיוצאי אירופה-אמריקה. ייתכן, שתהליכים כגון צמצום גודל המשפחה גם בקרב יוצאי אסיה-אפריקה ותמורות בנורמות הקשורות במשפחה יביאו בעתיד לשינויים גם בדפוסי המיסוד של יוצאי היבשות השונות.

פרק 5: דפוסי תעסוקה של האוכלוסייה הקשישה

הן דפוסי ההשתתפות בטרם גיל הפרישה והן תהליך הפרישה בקרב אוכלוסיית ישראל דומים לאלה המאפיינים את רוב הארצות המפותחות, אם כי קיימים הבדלים ניכרים בדפוסי הפרישה בין תת-קבוצות שונות באוכלוסייה, כפי שיפורט להלן (ראה סיקרון, 1986).

במסגרת דיון, המסכם מגמות עיקריות בפרישה בישראל והעומד על גורמיהן, מביאים חביב ומטרס (1987) ממצאים, המצביעים על כך שלמרות הירידה שחלה בעשרים השנים הנסקרות (1984-1964) בשיעור ההשתתפות בכוח העבודה של גברים יהודים בני 55 ומעלה, עדיין שיעור ההשתתפות של בני 55-64 גבוה יותר מאשר השיעור המקביל בארה"ב וברוב ארצות אירופה המערבית, ושיעורם של בני 65 ומעלה גבוה אף יותר מבכל ארץ מערבית מתועשת אחרת, חוץ מיפן.

בעבודות מוקדמות יותר (חביב 1984; חביב ושטייגמן 1984) נסקרו הגורמים העשויים לעמוד מאחורי החלטתו של עובד מבוגר לפרוש מעבודתו. הממצאים מראים, שחוסר שביעות-הרצון מהעבודה עולה עם הגיל באופן משמעותי, כך שאי ההתאמה בין דרישות מקום העבודה ובין הכישורים והציפיות של העובד המבוגר עשויה לעודד הן קבלת החלטות אישיות לפרוש והן ניסיון של המעסיקים לעודד פרישה. כמו-כן, ההזדמנויות ל"קריירה שנייה" נתפסות כמצומצמות יחסית, וקיימים אפילו רמזים לאפליה על בסיס של גיל בקרב המעסיקים. מאידך, השיעורים הנמוכים יחסית של אבטלה בישראל והעדר אפשרויות רבות להכנסה או לקבלת פנסיה לפני גיל הפרישה המקובל פועלים לעידוד המשך תעסוקה ודחיית הפרישה.

בדיון שלהלן, על דפוסי תעסוקה ופרישה של האוכלוסייה הקשישה נסקרים כמה נושאים: המגמות העיקריות בהשתתפות קשישים בכוח העבודה בשנים 1983-1972 והמגמות בקרב תת-קבוצות בקרב אוכלוסיית הקשישים; ההתפלגות של המועסקים הקשישים במשלחי-היד השונים בתקופות השונות; מאפיינים נוספים של תעסוקת הקשישים בשנת 1983, והשוואה בין דפוסי התעסוקה ב- 1983 לבין הדפוסים שאפיינו אותן קבוצות אוכלוסייה חמש שנים קודם לכן.

מגמות בהשתתפות בכוח העבודה

למרות שדו"ח זה אמור לנתח מגמות אשר איפיינו את האוכלוסייה הקשישה בתקופה שבין 1961 ל- 1983, אין אפשרות לשלב את נתוני 1961 בדיון בנושא התעסוקה. הסיבה לכך היא, שנתוני 1961 מתייחסים להשתייכות לכוח העבודה השבועי, ולעומת זאת נתוני 1972 ו- 1983 מתייחסים לכוח העבודה השנתי. היות שלגבי האוכלוסייה הקשישה יש הבדלים ניכרים בין שני שיעורי ההשתתפות (כ- 11%, ראה למ"ס, מוסף לירחון הסטטיסטי לישראל, מס' 2, 1986), נוכל במסגרת דו"ח זה להתייחס רק למגמות ולשינויים בתעסוקת הקשישים בין 1972 ל- 1983.

בין 1972 ל- 1983, היתה בקרב הגברים היהודים בני 65 ומעלה מגמה לירידה קלה באחוז המועסקים (מכ- 39% לכ- 34%) ובקרב הנשים - מגמה לעלייה, במיוחד בקרב בנות 55-64 (מכ- 26% עד לכ- 32%).

אחוז הגברים הלא-יהודים המועסקים נשאר יציב למדי במשך כל התקופה, אם כי חלה ירידה ניכרת באחוז המועסקים בקרב גברים לא-יהודים בני 75 ומעלה מכ-

לוח 28: אחוז המועסקים לפי דת, מין וגיל, 1972-1983

	יהודים		לא-יהודים	
	1972	1983	1972	1983
סה"כ				
55-64	56.7	55.4	31.4	30.3
65-74	27.9	25.8	11.6	12.3
+75	11.2	11.5	5.8	4.8
+65	23.2	20.7	9.6	9.4
גברים				
55-64	89.2	82.7	60.6	59.4
65-74	45.9	43.5	20.4	22.1
+75	18.4	17.9	8.6	6.2
+65	38.6	33.5	16.4	14.6
נשים				
55-64	26.0	31.6	5.1	8.7
65-74	9.7	11.9	2.4	5.6
+75	4.7	5.7	3.1	3.4
+65	8.3	9.6	2.6	4.6

9% עד לכ- 6%). כצפוי, אחוז הנשים המועסקות נמוך מאוד בכל התקופה, אולם חלה עלייה באחוז הנשים הלא-יהודיות המועסקות, ובמיוחד בקרב הנשים הצעירות יותר - בנות 55-64 ובנות 65-74. יש לזכור, שמדובר בסך הכל במעט מאוד נשים. לדוגמה, ב- 1972 היו מועסקות 415 נשים לא-יהודיות בנות 55-64, לעומת 1,045 ב- 1983.

ב- 1983 נמצאו גם הבדלים ניכרים באחוז המועסקים בתת-קבוצות שונות בתוך האוכלוסייה היהודית, הבדלים בין גברים (כ- 34%) לנשים (כ- 10%) והבדלים ניכרים בין קבוצות המוצא השונות בכל קבוצות הגיל, ובפרט בקרב הנשים. אחוז המועסקים גבוה במיוחד בקרב ילידי ישראל וילידי אירופה-אמריקה. כך, לדוגמה, בעוד שכ- 46% מהגברים יוצאי אירופה-אמריקה בני 65-74 מועסקים, בקבוצה המקבילה מקרב ילידי אסיה-אפריקה מועסקים כ- 30% בלבד. וכן, בקרב נשים בנות 65-74 ילידות אירופה-אמריקה, כ- 14% מועסקות, לעומת כ- 5% מילידות אסיה-אפריקה.

כפי שמצא סיקרון (1986), בהסתמך על נתוני סקר כוח אדם משנת 1980 וגם לפי נתוני מפקד 1983, ההשכלה הינה גורם אשר מסביר חלק ניכר מההבדלים בשיעורי ההשתתפות בכוח העבודה של קבוצות המוצא השונות. כצפוי, ככל שעולה רמת ההשכלה, עולה שיעור ההשתתפות בכוח העבודה של בני 65 ומעלה, ומגיע עד ל- 48% מקרב גברים בעלי השכלה של 16 שנות לימוד ומעלה, לעומת כ- 16% בקרב גברים קשישים שלמדו רק עד ארבע שנים. אמנם קיימים הבדלים בשיעור ההשתתפות

לוח 29: אחוז המועסקים היהודים לפי גיל, מין ויבשת מוצא, 1983

	1983			
	64-55	74-65	75+	65+
גברים				
ילידי ישראל	86.1	47.4	22.3	37.7
ילידי אסיה-אפריקה	75.7	29.5	9.9	23.0
ילידי אירופה-אמריקה	86.5	46.1	20.3	36.9
נשים				
ילידות ישראל	43.5	11.4	8.3	10.5
ילידות אסיה-אפריקה	20.9	5.4	3.2	4.7
ילידות אירופה-אמריקה	35.7	13.9	6.3	11.2

של קבוצות המוצא השונות בתוך כל רמת השכלה, ובמיוחד בקרב הנשים (ראה לוח 30), אולם אלה קטנים בהרבה מאשר סך-כל ההבדלים בשיעור ההשתתפות של הקבוצות השונות.

לוח 30: אחוז היהודים המועסקים בכוח עבודה אזרחי שנתי לפי גיל, מקום לידה, מין ושנות לימוד, 1983

שנות לימוד	סה"כ 64-55	סה"כ +65	ילידי ישראל 64-55	ילידי ישראל +65	ילידי אסיה 64-55	ילידי אסיה +65	ילידי אפריקה 64-55	ילידי אפריקה +65	ילידי אירופה-אמריקה 64-55	ילידי אירופה-אמריקה +65
גברים										
סה"כ	82.7	33.5	86.1	37.7	77.2	23.5	73.9	22.1	86.5	36.9
4-0	68.4	16.0	74.1	26.2	67.1	14.8	65.5	13.6	73.1	17.9
8-5	80.0	29.6	82.3	34.2	76.2	25.7	72.6	24.1	83.9	30.9
12-9	86.2	41.1	86.6	39.0	84.6	35.2	80.4	33.5	87.5	42.4
15-13	90.5	47.0	88.8	43.5	90.3	37.0	88.2	38.7	91.1	48.6
+16	92.2	48.2	92.9	46.6	92.2	39.3	85.1	45.5	92.6	48.8
נשים										
סה"כ	31.6	9.6	43.5	10.5	21.5	4.7	20.3	4.6	35.7	11.2
4-0	17.9	4.2	24.0	7.0	18.6	3.7	16.6	3.3	18.2	5.3
8-5	24.0	7.8	27.0	5.5	21.6	6.6	20.1	5.2	24.9	8.2
12-9	37.7	13.0	47.5	16.6	28.3	7.2	28.6	10.3	38.2	13.2
15-13	56.4	19.1	63.0	17.6	44.4	14.1	44.3	14.9	56.4	19.4
+16	69.2	21.3	67.5	25.6	60.5	26.3	78.0	28.6	69.5	20.9

היקף העבודה של המועסקים הקשישים

היקף שעות העבודה של האדם העובד מעיד על מידת המעורבות שלו בעולם העבודה ועל מידת המרכזיות של העבודה בסדר יומו. בלוח 31 מובאים אחוזי המועסקים הקשישים אשר עבדו בהיקף של 35 שעות עבודה שבועיות או יותר, לפי גיל, דת ומין.

הנתונים לגבי סך-כל האוכלוסיה (יהודים ולא-יהודים) מצביעים על כך שבטווח הגילים בין 55 ל- 64 עובדים בעבודה מלאה הרוב המכריע של הגברים (87%) ויותר ממחצית הנשים (54%). בגילים 65-74 יורד מאוד אחוז המועסקים באורח מלא אולם עדיין מועסקים כ- 46% מהגברים ו- 20% מהנשים בעבודה מלאה.

מעניין לציין, שמעל לגיל 75 אמנם חלה ירידה נוספת באחוז המועסקים בעבודה מלאה, אולם הירידה קטנה יותר מאשר הירידה שחלה בין הגילים 64-55 לבין גילאי 65-74. ניתן אולי לשער, שמי שהתמיד בעבודה מלאה לאחר גיל הפרישה המקובל, יטה להמשיך לעבוד בהיקף מלא גם בגילים גבוהים יותר.

בקרב הגברים הקשישים הלא-יהודים מועסקים כשני-שלישים בהיקף מלא, לעומת כ- 43% מהגברים הלא-יהודים, ובקרב הנשים המועסקות ההבדל גדול עוד יותר - כ- 60% לעומת כ- 19%.

בקרב יהודים ולא-יהודים כאחד (אם כי יותר בקרב היהודים) בכל קבוצות הגיל, הנטייה לעבוד בהיקף מלא גבוהה בהרבה, בקרב הגברים.

לוח 31: אחוז המועסקים העובדים בהיקף של 35 שעות בשבוע ויותר לפי דת, מין וגיל, 1983

	שני המינים					גברים					נשים				
	15+	64-55	74-65	75+	65+	15+	64-55	74-65	75+	65+	15+	64-55	74-65	75+	65+
כלל האוכלוסייה	74	78	28	40	39	86	87	46	31	43	55	54	20	18	20
יהודים	73	78	40	28	38	86	87	45	30	43	55	54	20	17	19
לא-יהודים	81	80	65	69	65	84	83	66	65	66	60	59	52	-	60

משלחי-היד של המועסקים בני 65 ומעלה: 1972-1983

הנתונים על משלחי היד של הקשישים המועסקים לוקים בחסר בגלל האחוז הגבוה של אלה אשר משלח-ידם אינו ידוע. לדוגמה, ב- 1983 הגיע אחוז זה לכ- 21% בקרב הקשישים ול- 10% בלבד בקרב כלל המועסקים. הנתונים שלהלן מתייחסים לאחוז המועסקים בכל משלח-יד מתוך סך-כל המועסקים אשר משלח-ידם ידוע.

כמעט רבע מהגברים היהודים המועסקים בני 65 ומעלה הועסקו כעובדים מקצועיים בתעשייה, וכ- 22% נוספים הועסקו בעבודות פקידות. כ- 13% עבדו במכירות, כ- 10% במקצועות אקדמיים ויתר המועסקים התפלגו בצורה שווה למדי בין המקצועות החופשיים, עבודות ניהול, עבודות שירותים, חקלאות ועבודות בלתי מקצועיות. גם בקרב הנשים כרבע הועסקו בעבודות מקצועיות בתעשייה, אולם

לוח 32: מועסקים לפי משלח-יד, דת, מין וגיל, 1972-1983 (באחוזים)

	1972		1983	
	64-55	65+	64-55	65+
יהודים				
סה"כ אוכלוסייה	100.0	100.0	100.0	100.0
מקצועות אקדמיים	5.5	8.1	7.6	9.2
מקצועות חופשיים וטכניים	7.1	5.2	8.4	7.2
מנהלים	4.4	4.2	7.3	5.5
עובדי פקידות	17.3	16.0	18.3	21.5
עובדי מכירות	12.5	18.2	10.1	13.2
עובדי שירותים	14.3	12.8	13.6	10.6
עובדי חקלאות	7.8	10.4	4.5	5.9
עובדים מקצועיים	24.7	20.2	24.6	23.1
עובדים בלתי מקצועיים	6.5	4.9	4.5	3.9
גברים				
סה"כ	100.0	100.0	100.0	100.0
מקצועות אקדמיים	5.4	8.2	7.6	9.7
מקצועות חופשיים וטכניים	5.4	4.1	6.3	6.3
מנהלים	5.3	4.7	9.2	6.5
עובדי פקידות	17.2	16.3	17.8	22.3
עובדי מכירות	12.1	18.1	9.6	13.3
עובדי שירותים	10.8	11.5	9.3	8.3
עובדי חקלאות	8.4	10.8	5.1	6.4
עובדים מקצועיים	28.1	21.0	29.9	23.4
עובדים בלתי מקצועיים	7.3	5.4	5.1	4.0
נשים				
סה"כ	100.0	100.0	100.0	100.0
מקצועות אקדמיים	5.8	7.6	7.7	7.1
מקצועות חופשיים וטכניים	12.8	11.8	13.5	10.6
מנהלים	1.3	1.2	2.8	1.9
עובדי פקידות	17.7	14.2	22.9	18.8
עובדי מכירות	13.8	18.2	11.1	12.5
עובדי שירותים	26.3	20.3	24.1	19.3
עובדי חקלאות	5.7	8.2	3.0	4.0
עובדים מקצועיים	13.1	15.9	11.7	22.3
עובדים בלתי מקצועיים	3.5	2.5	3.1	3.5
לא-יהודים				
סה"כ אוכלוסייה[1]	100.0	100.0	100.0	100.0
מקצועות אקדמיים	0.9	3.1	2.3	6.3
מקצועות חופשיים וטכניים	6.8	10.0	8.3	12.6
מנהלים	1.3	0.9	1.6	1.5
עובדי פקידות	3.8	2.7	7.1	3.4
עובדי מכירות	13.7	15.7	9.6	13.1
עובדי שירותים	14.7	15.3	20.2	16.5
עובדי חקלאות	25.6	30.6	10.2	13.6
עובדים מקצועיים	18.7	10.9	26.1	20.4
עובדים בלתי מקצועיים	14.5	10.9	14.5	12.6

1 לגבי האוכלוסיה הלא-יהודית לא מוצגים נתוני משלח-היד לפי מין, היות שבקרב הנשים מספר המועסקות קטן מאוד, ומספר המועסקות אשר משלח-ידן ידוע קטן עוד יותר. לדוגמה, ב- 1983 היו מועסקות 655 קשישות לא-יהודיות, אולם רק לגבי 95 מביניהן ידוע משלח-היד.

אחוז גבוה בהרבה מהנשים (כ- 19%) לעומת הגברים (כ- 8%) הועסקו בעבודות שירותים, ואחוז נמוך בהרבה (כ- 2% לעומת כ- 7%) הועסקו בעבודות ניהול.

השוואת משלחי-היד של גברים בני 65 ומעלה לאלו של גברים בני 55-64 מצביעה על הבדלים מסוימים בין שתי קבוצות הגיל. אחוז המועסקים בפקידות ובמכירות גבוה יותר בקרב בני ה- 65 ומעלה, ולעומת זאת אחוז המועסקים כעובדים מקצועיים נמוך יותר. מהשוואת משלחי-היד של הגברים הקשישים לאלה של כלל המועסקים (גברים בני 15 ומעלה) עולה, שאחוז כפול מהקשישים מועסק בפקידות, ואחוז נמוך בהרבה (כ- 23% לעומת כ- 36%) מועסק בעבודות מקצועיות בתעשייה.

ההבדל הבולט ביותר בהתפלגות משלחי-היד של המועסקות בנות 55-64 ושל המועסקות הקשישות הוא באחוז הכפול כמעט של נשים קשישות המועסקות כעובדות מקצועיות (כ- 22% לעומת כ- 12%). ההבדלים בין התפלגות משלחי-היד של הקשישות המועסקות לבין התפלגות משלחי-היד של כלל הנשים המועסקות ניכרים ביותר. בקרב המועסקות בנות 15 ומעלה, למעלה משליש עובדות במקצועות אקדמיים, מינהליים ומדעיים, לעומת כ- 20% מהקשישות. גם לגבי מקצועות הפקידות יש ירידה ניכרת באחוז המועסקות - כ- 31% בקרב סך-כל המועסקות בנות 15 ומעלה, לעומת כ- 19% בקרב המועסקות הקשישות. לעומת זאת, בעוד שבקרב סך-כל הנשים המועסקות כ- 8% עובדות בעבודות מקצועיות בתעשייה, כ- 22% מהקשישות מועסקות בעבודות אלו.

ניתן לסכם את המגמות העיקריות אשר איפיינו את הקשישים המועסקים מבחינת משלחי-היד שבהם עבדו בתקופה בין 1972 ל- 1983: בקרב כלל המועסקים היהודים הקשישים היתה עלייה באחוז המועסקים במקצועות האקדמיים ובאחוז העובדים המקצועיים, עלייה ניכרת מאוד באחוז המועסקים בפקידות וירידה ניכרת באחוז המועסקים במכירות ובחקלאות.

מגמות אלו דומות למדי בקרב גברים יהודים ונשים יהודיות בני 55-64 ובני 65 ומעלה, אם כי בקרב הגברים יש עלייה באחוז המועסקים במקצועות האקדמיים, בעוד שבקרב הנשים בנות 65 ומעלה יש יציבות ואפילו ירידת-מה. יתר

על כן, ברור שעצם התפלגות משלחי-היד שונה מאוד בקרב הגברים והנשים. אחוז גדול יותר של נשים מאשר של גברים מועסקות בשירותים, במקצועות חופשיים וטכניים, ובמכירות.

בקרב הלא-יהודים בני 55-64 היתה עלייה ניכרת בין 1972 ל- 1983 באחוז המועסקים במקצועות אקדמיים ובמקצועות חופשיים וטכניים, ועלייה ניכרת מאוד באחוז המועסקים בפקידות ובעבודות מקצועיות בתעשייה. מאידך, בולטת מאוד הירידה באחוז המועסקים בני 55-64 בחקלאות - מלמעלה מרבע ב- 1972 עד לכ- 10% בלבד ב- 1983.

לסיכום, בקרב גברים יהודים קשישים המגמה הבולטת היתה עלייה באחוז המועסקים בעבודות צווארון לבן, כגון המקצועות האקדמיים ופקידות, ירידה ניכרת מאוד באחוז העוסקים בחקלאות ובמכירות, ועלייה מסוימת באחוז המועסקים בעבודות מקצועיות בתעשייה. לעומת זאת, בקרב הקשישות היהודיות יש יציבות באחוז המועסקות במקצועות אקדמיים ועלייה באחוז המועסקות בעבודות בלתי-מקצועיות. מגמות אלו הפוכות מהמגמות אשר איפיינו את סך-כל הנשים המועסקות, אשר בקרבן עלה אחוז המועסקות במקצועות אקדמיים וחופשיים וירד אחוז המועסקות בעבודות בלתי מקצועיות, כתוצאה מרמת השכלה העולה בהתמדה.

בקרב הקשישים הלא-יהודים המגמה הבולטת ביותר היא העלייה הניכרת באחוז המועסקים במקצועות אקדמיים, וכעובדים מקצועיים ובלתי-מקצועיים, והירידה הניכרת מאוד באחוזי העוסקים בחקלאות. מגמות אלו מקבילות למגמות שאיפיינו את כלל המועסקים הלא-יהודים.

<u>הקשישים המועסקים ב- 1983: ענף כלכלי</u>

מניתוח נתוני שנת 1983 על תעסוקת קשישים לפי ענפים עולה, שבקרב הגברים היהודים כ- 27% מהמועסקים עבדו בענף התעשייה, כ- 20% בשירותים ציבוריים וקהילתיים, עוד כ- 20% במסחר ובשירותי אוכל, ועוד כ- 11% בפיננסים ובשירותים עסקיים. בקרב הנשים המועסקות התפלגות הענפים היא דומה למדי, אם כי רק 5% מהנשים מועסקות בפיננסים ובשירותים עסקיים. השוואת ענפי התעסוקה של הקשישים ב- 1972 וב- 1983 מצביעה על עלייה מסוימת באחוז

המועסקים בשירותי מסחר ואוכל ובשירותים אישיים, וירידה בענף התעשייה, בענפי החשמל והמים, בפיננסים ובשירותים עסקיים.

מעמד בעבודה

בלוח 33 מוצגת האוכלוסייה המועסקת בשנת 1983, לפי מעמד בעבודה ולפי דת, מין וגיל. הנתונים לגבי האוכלוסייה בת 15 ומעלה מובאים לצורך השוואה עם אוכלוסיית המועסקים המבוגרים יותר. הדפוס הבולט ביותר - ובולט במיוחד בקרב היהודים - היא העלייה עם הגיל באחוז המועסקים כעצמאים. כפי הנראה,

לוח 33: מועסקים קשישים ובני 15 ומעלה לפי מעמד בעבודה, דת, מין וגיל, 1983*

	שני המינים					גברים					נשים				
	15+	64-55	74-65	75+	65+	15+	64-55	74-65	75+	65+	15+	64-55	74-65	75+	65+
כלל אוכ'															
שכיר	82.3	78.6	61.8	54.4	60.4	79.4	78.5	65.6	55.5	63.8	87.0	79.0	48.0	50.7	48.5
עצמאי	11.8	15.6	23.0	29.1	24.1	16.0	18.1	25.3	33.9	26.8	5.0	9.3	14.6	13.0	14.3
חבר קיבוץ	5.0	4.6	13.9	14.6	14.1	4.1	3.2	8.5	9.4	8.7	6.5	8.2	33.4	32.2	33.1
בן משפחה ללא תשלום	0.9	1.1	1.3	1.9	1.4	0.5	0.2	0.6	1.2	0.7	1.5	3.5	4.0	4.1	4.0
יהודים															
שכיר	81.8	78.6	61.6	53.3	60.1	78.5	78.5	65.5	54.5	63.6	86.7	78.8	47.5	49.4	47.8
עצמאי	11.8	15.5	22.9	29.7	24.1	16.4	18.0	25.2	34.6	26.8	5.1	9.3	14.7	13.2	14.4
חבר קיבוץ	5.5	4.8	14.2	15.1	14.4	4.7	3.3	8.7	9.7	8.9	6.7	8.3	33.9	33.6	33.9
בן משפחה ללא תשלום	0.9	1.1	1.3	1.8	1.4	0.4	0.2	0.6	1.2	0.7	1.5	3.5	3.9	3.8	3.9
לא-יהודים															
שכיר	87.1	80.3	71.9	87.5	75.8	85.7	79.2	68.7	88.0	72.4	94.9	88.2	82.9	81.0	82.3
עצמאי	12.2	18.7	27.4	12.5	23.7	13.7	20.5	30.3	12.0	26.8	3.7	6.6	9.8	9.5	9.7
בן משפחה ללא תשלום	0.7	1.0	0.7	-	0.5	0.6	0.3	0.9	-	0.8	1.4	5.3	7.3	9.5	8.1

* האחוזים חושבו רק לגבי אלה שמעמדם בעבודה היה ידוע.

עצמאים, הכפופים פחות להסכמי עבודה קולקטיביים נוטים יותר להתמיד בעבודתם גם בגילים המבוגרים, אולם ייתכן גם שקיימת תופעה של עזיבה או פרישה מעבודה שכירה ופתיחת "קריירה שנייה" במעמד של עצמאי. מטרס, נועם ובר-חיים (1979) העלו השערה נוספת, שבעבר היה שיעור העצמאים גבוה יותר מאשר בשנתונים הצעירים, אולי כתוצאה מדפוסי תעסוקה אשר איפיינו את שוק העבודה בחו"ל.

יש לציין שבקרב האוכלוסייה הלא-יהודית בגילים הקשישים ביותר עולה אחוז השכירים (מ- 68% בקרב בני 74-65 לכ- 88% של בני 75 ומעלה) ויורד אחוז העצמאים, בניגוד לתהליך המאפיין את היהודים בגילאים אלה.

בקרב הנשים - הן היהודיות והן הלא-יהודיות - אחוז המועסקות שמעמדן בעבודה אינו ידוע הינו גבוה יחסית (לדוגמה, בקרב נשים יהודיות בנות 65 ומעלה - כ- 22%), ולכן יש להתייחס לנתונים הנוגעים לנשים בזהירות רבה.

<u>הקשישים המועסקים ב- 1983: תעסוקתם ב- 1978</u>

באמצעות אפיון הקשישים המועסקים בשנת 1983 מבחינת תעסוקתם חמש שנים קודם לכן ניתן לעמוד על תנועות האוכלוסייה המבוגרת והקשישה לתוך כוח העבודה ומתוכו.

לוח 34 מצביע על כך שכ- 10% מהגברים הקשישים היהודים אשר היו מועסקים בשנת 1983 לא היו מועסקים ב- 1978; כלומר, ניתן להבחין בתופעה של כניסה מחודשת לכוח העבודה בגילים שבהם התנועה העיקרית היא בכיוון של פרישה. תופעה זו מאפיינת פחות את בני 74-65, אולי משום שקבוצה זו כוללת אחוז מסוים של אנשים אשר המשיכו בתעסוקה רצופה. לעומת זאת בקרב בני 75 ומעלה נמצא, שכ- 26% מהגברים היהודים הקשישים המועסקים לא עבדו חמש שנים קודם לכן. ייתכן, שהדפוס התעסוקתי כאן הוא פרישה מהעבודה בגיל המקובל וכניסה מחודשת לכוח העבודה לאחר הפסקה כלשהי. כמו-כן תיתכן ניידות רבה בטווח זמן קצר, היות שיש כניסות ויציאות קצרי טווח לתוך כוח העבודה ומתוכו.

השוואה בין המועסקים היהודים לבין הלא-יהודים מצביעה על כך שבקרב הגברים בכל קבוצות הגיל אחוז המועסקים אשר לא עבדו חמש שנים קודם לכן תמיד בוה בצורה ניכרת בקרב הלא-יהודים. כ- 28% מקרב הגברים הלא-יהודים בני 65

לוח 34: קשישים מועסקים ב- 1983 לפי תעסוקה ב- 1978 ולפי דת, מין וגיל, 1983

	עבדו ב- 1978	לא עבדו ב- 1978	לא ידוע
יהודים			
גברים			
64-55	90.7	6.4	1.0
74-65	90.6	7.7	1.7
75+	79.5	17.5	3.0
65+	88.5	9.6	2.0
נשים			
64-55	84.5	14.0	1.5
74-65	74.0	22.8	3.2
75+	49.3	46.2	4.5
65+	68.9	27.6	3.4
לא-יהודים			
גברים			
64-55	89.9	8.3	1.8
74-65	72.8	22.8	4.4
75+	44.6	51.8	3.6
65+	68.0	27.7	4.3
נשים			
64-55	50.7	38.3	11.0
74-65	21.5	69.6	8.9
75+	6.3	75.0	18.8
65+	17.1	71.2	11.7

ומעלה וכ- 52% מבני ה- 75 ומעלה לא עבדו בשנת 1978. ייתכן שאוכלוסייה זו פחות כפופה להסכמי עבודה קולקטיביים, ולכן חלות בתוכה תנודות רבות יותר מבחינת יציאתם וכניסתם של עובדים מבוגרים לכוח העבודה.

אחוז הנשים אשר לא עבדו בשנת 1978 גבוה בהרבה מאחוז הגברים בכל קבוצות הגיל. קרוב לכ- 28% מהנשים היהודיות הקשישות לא עבדו חמש שנים קודם, כפי הנראה כתוצאה מפרישה לגימלאות בגיל 60, וכ- 46% מהמועסקות היהודיות בנות 75 ומעלה לא עבדו חמש שנים קודם לכן. נדמה שדפוס התעסוקה של נשים מבוגרות מאופיין על-ידי תנועות רבות יותר לתוך כוח העבודה ומתוכו, וייתכן שהוא מושפע יותר ממאורעות משפחתיים, כגון התאלמנות.

הנשים המועסקות בקרב הלא-יהודים מועטות כל כך, שקשה לנתח מגמות בקבוצה זו, אולם גם בה ניתן להבחין - ואפילו בצורה ניכרת יותר - בדפוס של

חזרה לשוק העבודה לאחר הפסקה כלשהי או של תחילת עבודה לראשונה בגילים המבוגרים.

מבחינת ההבדלים בין קבוצות המוצא השונות (השוואה אשר אינה מופיעה בלוח) - גם בקרב הגברים וגם בקרב הנשים נמצא, שמועסקים יוצאי אירופה-אמריקה מאופיינים על-ידי האחוזים הנמוכים ביותר של מועסקים ב- 1983 אשר לא עבדו חמש שנים קודם לכן. נדמה, שדפוסי התעסוקה של אוכלוסייה זו המשכיים יותר מאשר של קבוצות מוצא אחרות, אולי כתוצאה ממשלחי-היד המאפיינים אותם - בעיקר מקצועות של הצווארון הלבן, שבהם קיימת פחות נטייה לפרוש.

מן הנתונים על הקשישים המועסקים בשנת 1983 אשר עבדו ב- 1978 ניתן ללמוד על מידת ההתמדה במקום העבודה או באותו משלח-יד במשך טווח זמן מסוים (במקרה שלנו - חמש שנים).

א. <u>התמדה במקום העבודה</u>

אחוזים ניכרים מהמועסקים הקשישים (כ- 22% מהיהודים וכ- 19% מהלא-יהודים) החליפו את מקום עבודתם במשך השנים 1978-1983. מכאן ניתן ללמוד הן על נכונותם של קשישים להסתגל למקומות עבודה חדשים והן על פתיחות מסוימת של שוק העבודה לקליטת עובדים קשישים.

אחוז גבוה יותר של גברים (23% לעומת 16%) דיווחו ב- 1983 על מקום עבודה שונה מזה שבו עבדו חמש שנים קודם לכן. הדפוס ההמשכי בולט יותר בקרב נשים יוצאות אירופה-אמריקה וישראל, אולי כתוצאה מעבודה במשלחי-היד הקשורים בשביעות-רצון גבוהה יותר בעבודה ומנטייה להתמיד בהם.

ב. <u>משלח-יד</u>

הנטייה להחליף את משלח-היד בין השנים 1978 ל- 1983 חלשה יותר מאשר הנטייה להחליף מקום עבודה. רק כ- 10% מכלל הקשישים המועסקים (יהודים ולא-יהודים, גברים ונשים) החליפו את משלח-ידם בטווח זמן זה. ההבדל בין יהודים ללא-יהודים בהקשר זה ניכר ביותר (כמעט שאין לא-יהודים אשר שינו את משלח-ידם), אם כי לגבי יותר משליש מהלא-יהודים משלח-היד אינו ידוע, ועובדה זו מקשה כמובן על ההשוואה. נמצא, שהנטייה להמשך העבודה באותו משלח-יד חזקה

במעט בקרב הנשים. קיימים גם הבדלים בין קבוצות המוצא השונות מבחינת הנטייה להתמיד בעבודה באותו משלח-יד: בקרב הגברים, המתמידים ביותר הם ילידי אירופה-אמריקה, ובקרב הנשים - ילידות אפריקה וישראל.

פרק 6: מאפייני הדיור ורמת החיים של האוכלוסייה הקשישה

מאפייני הדיור ורמת החיים של הקשישים נסקרים משני היבטים:

א. תנאי הדיור ואיכות הדיור, מבחינת הבעלות על הדירה, השנה שבה נבנתה, גודלה, מידת הצפיפות השוררת בה, אופן חימום הדירה וחימום מים, תקינות הדירה ודפוסי ניהול משק-הבית.

ב. רמת החיים של הקשישים מבחינת הימצאותם של מוצרים בני קיימא וציוד ביתי במשק-ביתם.

רוב הנתונים לסקירה זו מקורם במפקד האוכלוסין של 1983 בגלל קשיים בהשוואה לתקופות הקודמות עבורן הנתונים אינם מקבילים ל- 1983.חלקם מתייחסים למשקי-בית וחלקם לרמת הפרט. הנתונים בנושא תקינות הדירה ודפוסי ניהול משק-הבית מקורם ב"סקר בני 60 ומעלה", שבוצע בשנת 1985 על-ידי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

בעלות על הדירה

הרוב הגדול (כ- 73%) ממשקי-הבית בישראל הינם בבעלות המתגוררים בהם, וכך גם משקי-הבית שבהם מתגוררים קשישים (72%). במשקי-הבית שבהם מתגוררים קשישים לא-יהודים אחוז הבעלות גבוה יותר (82%) מאשר במשקי-הבית של יהודים (72%). בקרב היהודים היה האחוז הגבוה ביותר של בעלות במשקי-הבית שבהם התגוררו זוגות קשישים ללא נפשות נוספות (77% בעלות), ואילו בקרב הלא-יהודים - במשקי-הבית שבהם התגוררו קשישים ביחד עם נפשות נוספות (87%). אחוז הבעלות הנמוך ביותר היה במשקי-הבית שבהם התגורר קשיש בודד (66%) ובמיוחד גבר בודד (62%). אם ניתן לראות בבעלות את הסדר המגורים המעניק את מרב הביטחון לעתיד וכן ביטוי לביטחון כלכלי כלשהו, נראה שמצב הקשישים המתגוררים לבדם קשה יותר מבחינות אלה מאשר מצבם של יתר הקשישים.

כן קיים הבדל מסוים, אך לא גדול, באחוז הקשישים היהודים בני 65-74 המתגוררים בדירות שבבעלותם (73%), לעומת הקשישים בני 75 ומעלה (70%); בקרב הלא-יהודים דווקא בני ה- 75 ומעלה מאופיינים באחוז גבוה יותר של מגורים

בבעלות (84%), לעומת הקשישים הצעירים יותר (81%).

קיימים הבדלים ניכרים בין המחוזות השונים מבחינת אחוז הקשישים המתגוררים בדירות בבעלותם: במחוזות תל אביב והמרכז מגיעים אחוזים אלו ל- 77% ול- 76%, בהתאמה, ולעומת זאת במחוז הדרום רק כ- 44% מהקשישים מתגוררים בדירות בבעלותם. כמו-כן, קיים הבדל ניכר בין היישובים הוותיקים והיישובים החדשים יותר. לדוגמה, ביישובים ותיקים, כגון רחובות, ראשון לציון, פתח תקוה ובת ים, למעלה מ- 70% גרים בדירות בבעלותם, לעומת כ- 13% בבית שאן, כ- 16% בדימונה וכ- 20% באופקים.

"ותק" הדירה: שנת סיום הבנייה

כ- 10% מהדירות של משקי-הבית בישראל נבנו עד לשנת 1947, וסביר לשער, שבחלק ניכר מדירות אלה יש בעיות של בלאי. האחוז של משקי-בית של קשישים המתגוררים בדירות כאלה מתוך כלל הקשישים הוא גבוה יותר (כ- 19%), ומצבם של הקשישים הבודדים הוא הקשה ביותר - 22% מהם מתגוררים בדירות כאלה. קיים הבדל עצום בין משקי-הבית היהודיים והלא-יהודיים מבחינה זו. באוכלוסייה הלא-יהודית ממוקמים בדירות ישנות כמעט רבע ממשקי-הבית בכלל וכמעט מחצית ממשקי-הבית שיש בהם קשישים, לעומת כ- 9% ממשקי-הבית היהודיים וכ- 10% מאלה שמתגוררים בהם קשישים.

בקרב יהודים ולא-יהודים כאחד אחוז המתגוררים בדירות ישנות גבוה ביותר בקרב הקשישים הבודדים, ונמוך ביותר במשקי-בית שבהם מתגוררים קשישים יחד עם נפשות נוספות. אולם ההבדלים בין יהודים ולא-יהודים בעצם היקף התופעה של מגורים בדירות ישנות ניכרים ביותר. לדוגמה, בקרב הקשישים היהודים המתגוררים לבד, כ- 20% מתגוררים בדירות ישנות, לעומת כ- 60% מקרב הלא-יהודים. המגורים בדירות חדשות יחסית (שנבנו בין השנים 1983-1981) נפוצים קצת יותר בקרב הקשישים הלא יהודים: כ- 8% מתגוררים בדירות אלו, לעומת כ- 5% מהקשישים היהודים.

גודל יחידת המגורים וצפיפות הדיור

כצפוי, מספר החדרים הממוצע במשקי-בית שבהם מתגוררים קשישים נמוך במקצת מאשר בקרב סך-כל משקי הבית (2.6 לעומת 3), ומשקי הבית שמתגורר בהם קשיש בודד מאופיינים על-ידי המספר הממוצע הקטן ביותר של חדרים (2.2). בקרב הלא-יהודים המספר הממוצע של חדרים קטן יותר - 2.7 בקרב כלל האוכלוסייה ו-2.4 בקרב משקי-בית עם קשישים (במשקי-בית של קשישים בודדים הממוצע הוא כחדר וחצי).

צפיפות הדיור במשקי-בית לא-יהודים גבוהה במידה רבה מהצפיפות במשקי-בית של יהודים - 2.04 נפשות לחדר לעומת 1.06 נפשות לחדר. בקרב משקי-הבית שבהם מתגוררים קשישים יהודים יש בממוצע פחות מנפש אחת לחדר (0.78) לעומת 1.68 נפשות לחדר במשקי-בית שבהם גרים קשישים לא-יהודים. כ- 2% מהקשישים מתגוררים בצפיפות שמעל ל- 2.5 נפשות לחדר, ובמחוזות ירושלים והצפון כ- 7% מהקשישים מתגוררים ברמת צפיפות זו. סביר להניח, שהבדלים אלה בין המחוזות קשורים בהבדלים באחוזי הקשישים המתגוררים בהם במשקי-בית רב-דוריים. ואכן, במחוז ירושלים כשליש מהקשישים מתגוררים במשק-בית רב-דורי ובמחוז הצפון כ-39%, לעומת כ- 18% במחוז חיפה וכ- 27% במחוז המרכז. על פני הזמן ירדה רמת צפיפות הדיור של הקשישים בהשוואה לשנת 1972, כאשר כ- 6% מהקשישים התגוררו בצפיפות של למעלה מ- 2.5 נפשות לחדר, לעומת כ- 2% ב- 1985.

חימום הדירה וחימום מים

בכ- 14% מכל משקי-הבית ובקרב כ- 16% ממשקי-הבית שבהם מתגוררים קשישים אין סידור לחימום הדירה. כצפוי, אחוזים אלה גבוהים באופן ניכר בקרב האוכלוסייה הלא-יהודית - קרוב ל- 28% ממשקי-הבית שבהם מתגוררים קשישים לא-יהודים (וכשליש ממשקי-הבית שבהם מתגוררים לא-יהודים בני 75 ומעלה) אין סידור לחימום הדירה. גם ביחס לאפיון זה של תנאי מגורים נראה, שמצבם של הקשישים המתגוררים לבדם הוא הקשה ביותר - לכ- 20% מתוכם אין סידור לחימום הדירה. כצפוי, אחוז משקי-הבית ללא חימום נמוך ביותר במחוז ירושלים (6%) וגבוה ביותר במחוז הדרום - 28% (ראה פקטור וגולן, 1987).

בכ- 2% ממשקי-הבית שבהם מתגוררים קשישים אין סידור לחימום מים, אולם במשקי-הבית הלא-יהודיים מגיע אחוז זה ל- 12%. גם במקרה זה מצבם של קשישים המתגוררים לבד קשה במקצת ממצבם של קשישים אחרים, ולכ- 12% מהם אין סידור לחימום מים בדירתם. בקרב הלא-יהודים בולט בהרבה הפער בין משקי-בית שבהם מתגוררים קשישים לבד לבין משקי-הבית של הקשישים האחרים, וקרוב לרבע מהמתגוררים לבד אין בדירתם סידור לחימום מים.

תקינות הדירה

הנתונים הנמצאים בידינו על תקינות דירותיהם של קשישים מבוססים על סקר של בני 60 ומעלה (הכולל גם את בני 60-64 - קבוצה אשר לא נכללה בנתונים שהבאנו עד כה). הבעיה הנפוצה ביותר שהתגלתה בדירות הקשישים היתה רטיבות בקירות (14% ממשקי-הבית) ובעיות בחלונות ובתריסים שבורים (12%). לא נתגלו הבדלים משמעותיים לפי גיל, אך יש הבדלים ניכרים בתקינות הדירות בין קבוצות המוצא השונות. דיווחים על קלקולים בדירה היו נפוצים יותר בקרב לא-יהודים (41%) ובקרב יוצאי אסיה ואפריקה (41% ו- 45%, בהתאמה), מאשר בקרב סך-כל היהודים (26%).

כפי שנמצא ביחס למאפייני דיור אחרים, התנאים של הקשישים המתגוררים לבד הם הקשים ביותר. לדוגמה: ב- 38% ממשקי הבית שבהם מתגוררת אשה לבדה דווח על תקלה כלשהי, לעומת 24% במשקי-בית שבהם מתגוררים זוגות. במרבית משקי-הבית של בני ה- 60 ומעלה התקלות היו קיימות שנה או יותר, בעיקר כתוצאה מהעדר משאבים כספיים לתיקונן (ראה למ"ס, תנאי דיור וניהול משק-בית, פרסום מיוחד 814, תשמ"ח).

ציוד ביתי ומוצרים בני קיימא

שכיחותם של רוב המוצרים שעליהם נאסף מידע במפקד 1983 גבוהה יותר בקרב סך-כל משקי-הבית מאשר בקרב משקי-הבית שבהם מתגוררים קשישים. יוצא מכלל זה הוא הטלפון - בכ- 71% ממשקי-הבית שבהם מתגורר קשיש מצוי מכשיר טלפון, לעומת כ- 69% מסך-כל משקי-הבית.

מבחינת הציוד הביתי, מצבם של הקשישים המתגוררים לבד הוא הקשה ביותר - לדוגמה, בכ- 62% ממשקי-הבית שבהם מתגורר קשיש לבדו יש תנור אפייה, לעומת כ- 77% מסך משקי-הבית שבהם מתגוררים קשישים. בקרב הקשישים המתגוררים לבד, משקי-הבית של הגברים דלים יותר ממשקי-הבית של הנשים. לדוגמה, לכ- 75% מהגברים הגרים לבד יש טלוויזיה כלשהי לעומת כ- 81% מהנשים. לעומת זאת, מצבם של הזוגות הקשישים (ובמיוחד כאשר רק אחד מבני הזוג הוא קשיש) טוב בהרבה: לכ- 81% יש טלפון, ל- 85% יש תנור אפייה, ולכ- 92% יש טלוויזיה כלשהי.

כצפוי, ההבדלים בין משקי-בית יהודיים ולא-יהודיים מבחינת הציוד הביתי הם ניכרים ביותר, הן בקרב כלל משקי-הבית והן בקרב משקי-בית שיש בהם קשישים.

קיימים גם הבדלים ניכרים בין משקי-הבית שבהם גרים קשישים "צעירים" (בני 65-74) לבין משקי-בית שבהם גרים בני 75 ומעלה. לדוגמה, בכ- 74% ממשקי-הבית שבהם גרים הקשישים הצעירים יותר יש טלפון, לעומת 66% ממשקי-הבית של בני ה- 75 ומעלה; ל- 80% לעומת 67% יש תנור אפייה, ול- 89% לעומת 82% יש טלוויזיה (ראה למ"ס, <u>תנאי דיור וציוד ביתי</u>, פרסום מפקד מס' 9, לוח 5).

פקטור וגולן (1987) מצביעים גם על הבדלים מסוימים בין גברים לנשים מבחינת הבעלות על ציוד ומוצרים בני קיימא, כאשר לאחוז גבוה יותר בין הגברים יש טלוויזיה (כ- 89% לעומת 87% מהנשים), וטלפון (75% לעומת 72%).

פקטור וגולן ניתחו את הנתונים גם לפי מחוז המגורים, ומצאו הבדלים ניכרים מאוד בין המחוזות: לדוגמה, בעוד של- 93% מהקשישים במחוז תל אביב יש טלוויזיה, רק לכ- 73% מהקשישים תושבי מחוז הצפון יש מכשיר זה.

סיכום

בדו"ח זה נסקרו ההתפתחויות הסוציו-דמוגרפיות העיקריות אשר אפיינו את האוכלוסייה הקשישה בישראל בתקופה בין 1961 ל- 1983, על סמך נתוני שלושת מפקדי האוכלוסין שנערכו בתקופה זו - מפקד 1961, מפקד 1972, מפקד 1983.

אוכלוסיית הקשישים גדלה הרבה מעבר לגידול שחל באוכלוסייה הכללית בתקופה הנסקרת בדו"ח - מ- 106 אלף ל- 361 אלף, כלומר גידול של 216%. עיקר הגידול נבע מהזדקנות האוכלוסייה - כלומר, הזדקנות השנתונים הגדולים של גילאי הביניים של העלייה ההמונית לאחר קום המדינה, ולא עקב הרכב והיקף העלייה מ- 1961 ואילך.

ההרכב המיני של הקשישים בישראל שונה מזה המאפיין את רוב הארצות המפותחות בכך שיחס המינים (מס' הגברים לאלף נשים) בקרב קשישיה גבוה יחסית (880 בקרב בני +65 ב- 1983). כפי הנראה מושפע הרכב זה מההרכב המיני של העלייה. ההבדלים במצבם המשפחתי של גברים קשישים ונשים קשישות המאפיינים את רוב ארצות העולם מאפיינים גם את קשישי ישראל אם כי בישראל חלה ירידה עקבית באחוז האלמנות לאורך התקופה הנסקרת (מכ- 63% ב- 1961 עד ל- 53% ב- 1983). קיימים הבדלים במצב המשפחתי של הקשישים בין קבוצות המוצא השונות. במיוחד בולט שיעור האלמנות הגבוה בקרב נשים ילידות אסיה-אפריקה.

התפלגות הקשישים לפי ארץ מוצא כמעט ולא השתנתה בין 1961 ל- 1983, כאשר לאורך התקופה כמעט שלושה-רבעים מהקשישים היו ילידי אירופה-אמריקה. לעומת זאת, בקרב בני 55-64, חל שינוי ניכר בהרכב המוצא לאורך התקופה - דהיינו, עלייה בחלקם של ילידי ישראל ובחלקם של ילידי אסיה-אפריקה וירידה ניכרת בחלקם של ילידי אירופה-אמריקה. התפתחויות אלה מצביעות על השינויים הצפויים בעתיד בהרכב האוכלוסייה הקשישה.

רמת ההשכלה הנמוכה יחסית של הקשישים מבטאת בעיקר את מערכת ההזדמנויות החינוכיות בארצות מוצאם. לאורך התקופה הנסקרת היתה ירידה ניכרת באחוז הקשישים אשר כלל לא למדו, מכ- 30% בקרב יהודים בני 65 ומעלה ב- 1961 ועד

לכ- 17% ב- 1983. בולטים ההבדלים ברמת השכלתם של הגברים והנשים, כאשר לדוגמה, לאורך התקופה אחוז הנשים הקשישות אשר כלל לא למדו הוא בערך כפול מאחוז הגברים (לדוגמה, ב- 1983 האחוזים הם כ- 22% וכ- 12%, בהתאמה), אולם מגמת השיפור ברמת ההשכלה והירידה באחוז אלה שלא למדו חזקה יותר בקרב הנשים. בקרב הגברים הקשישים היתה מגמה של ירידה מסוימת באחוז אלה שלמדו 13 שנים או יותר (מכ- 13% ב- 1961 עד לכ- 7% ב- 1983), אולם בקרב הנשים המגמה היתה הפוכה. אחוז אלה שלמדו 13 שנים ומעלה עלה מכ- 4% ב- 1961 עד לכ- 10% ב- 1983. גם אחוז הקשישים שאינם דוברי עברית הולך ויורד לאורך התקופה (מכ- 60% ב- 1961 עד לכ- 31% ב- 1983).

לאורך כל התקופה כ- 37% מן הקשישים התגוררו במחוז תל אביב, וב- 1983 כ- 13% מאוכלוסיית מחוז זה היו הקשישים (וכ- 19% מאוכלוסיית העיר תל אביב). אחוז זה דומה לאחוז הקשישים בקרב אוכלוסיית מחוז חיפה, וגדול מאחוז הקשישים בקרב אוכלוסיית מחוזות המחקר (כ- 9%), ירושלים והצפון (כ- 8%, בהתאמה). במחוז הדרום היה אחוז הקשישים נמוך במיוחד מסך-כל האוכלוסייה במחוז זה - כ- 6% בלבד. היישובים נבדלים בינם לבין עצמם מבחינת מאפייני הקשישים המתגוררים בהם, כאשר לדוגמה - ירושלים מאופיינת על-ידי אחוז גבוה יחסית של קשישים ילידי אסיה-אפריקה (28%) ואחוז נמוך יחסית של קשישים המתגוררים לבד (כ- 25%).

דפוס משק-הבית השכיח ביותר בקרב הקשישים הוא מגורי הקשיש עם בן או בת זוג ללא נפשות נוספות (כ- 39% ממשקי-הבית של קשישים ב- 1983). במשך התקופה היתה ירידה ניכרת באחוז הקשישים הלא-נשואים אשר התגוררו עם אנשים נוספים שאינם קשישים (כפי הנראה, ברוב המקרים - עם ילדיהם) ועלייה באחוז המתגוררים לבד (מכ- 12% עד כ- 27%), ועלייה גדולה במיוחד בקרב הנשים (מכ- 17% ב- 1961 עד ל- 40% ב- 1983). הרכב משקי-הבית של הקשישים היהודים שונה מזה של הלא-יהודים בכך שהמגורים הבין-דוריים נפוצים הרבה יותר בקרב הלא-יהודים. לדוגמה, ב- 1983 אחוז הקשישים הלא-נשואים אשר התגוררו עם אחרים שאינם קשישים, היה כ- 22% בקרב הלא-יהודים וכ- 10% בקרב היהודים. ניכרת

ירידה קלה באחוז הקשישים המתגוררים במוסדות במשך התקופה, ל- 5% ב- 1983.

לאורך התקופה היתה ירידה בולטת באחוז הגברים הקשישים המועסקים. קיימים הבדלים ניכרים בין יהודים ולא-יהודים באחוז המועסקים (כ- 21% לעומת כ- 9%), וכן בין גברים ונשים (כ- 34% לעומת כ- 10%). גם בין קבוצות המוצא השונות נמצאו הבדלים באחוז המועסקים, כאשר אחוז גבוה יותר בקרב ילידי ישראל וילידי אירופה-אמריקה (כ- 38%) מועסקים מאשר בקרב ילידי אסיה-אפריקה (כ- 23%). הבדלים אלה קשורים במידה רבה בהבדלים ברמת ההשכלה של קבוצות המוצא השונות.

במספר מאפיינים של דיור ורמת חיים, מצבה של האוכלוסייה הקשישה קשה יותר מאשר של האוכלוסייה הכללית. לדוגמה: בזמן שכ- 10% מהדירות של משקי-בית בישראל נבנו עד 1947, בקרב הקשישים כ- 19% מתגוררים בדירות בעלות "ותק" כזה. גם לגבי תנאי דיור כגון חימום הדירה וחימום מים וכן לגבי ציוד ביתי - מצבם של הקשישים, ובמיוחד של הקשישים המתגוררים לבד ושל הקשישים הלא-יהודים, קשה יותר ממצבה של האוכלוסייה הלא קשישה. לדוגמה, ב- 62% ממשקי-הבית בהם התגורר קשיש לבדו, היה תנור אפייה לעומת כ- 77% בקרב כלל משקי-הבית.

רשימה ביבליוגרפית

ברגמן, ש.; פקטור, ח.; וקפלן, א. 1986. מפקד מוסדות לטיפול ממושך בישראל, 1983: היקף האוכלוסייה, רמה תפקודית ומימון. סידרה מיוחדת מ-26-86, מכון ברוקדייל לגרונטולוגיה והתפתחות אדם וחברה.

גונן, ע.; סוניס, מ. 1980. תפרוסת הקשישים בישראל: 1961-1977. דפי דיון ד-68-80, מכון ברוקדייל לגרונטולוגיה והתפתחות אדם וחברה.

הרפז, ח.; אלטרסון, צ.; גנני, ש.; חדד, מ.; פדידה, מ. 1986. שכונות ואזורים בתל אביב-יפו: מאפיינים פיזיים, דמוגרפיים וחברתיים-כלכליים (1983-1984), עיריית תל אביב-יפו, המרכז למחקר כלכלי וחברתי, תמוז תשמ"ו.

וייל, ח.; גתר, נ. 1973. בתי אבות בישראל 1971. משרד הסעד והאוניברסיטה העברית, ירושלים.

נועם, ג. 1989. רשתות שארים של הקשישים. דפי דיון ד-170-89 מכון ברוקדייל לגרונטולוגיה והתפתחות אדם וחברה.

פקטור, ח.; גולן, י. 1987. מאפיינים נבחרים של האוכלוסייה הקשישה לצורכי תכנון שירותים ברמה המקומית: נתונים משלב ב' של מפקד האוכלוסין והדיור. פרסום מיוחד מ-46-87, מכון ברוקדייל לגרונטולוגיה והתפתחות אדם וחברה.

שמואלי, ע. 1985. הדמוגרפיה של יחסי שארים בישראל, 1960-1980. דפי דיון ד-16-86, מכון ברוקדייל לגרונטולוגיה והתפתחות אדם וחברה.

שמואלי, ע. 1989. רשתות שארים בישראל. דפי דיון ד-172-89 מכון ברוקדייל לגרונטולוגיה והתפתחות אדם וחברה.

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (למ"ס)

העלייה לישראל, 1948-1972 - חלק ב', 1975: הרכב לפי תקופות עלייה, ירושלים.

תכונות כוח עבודה שנתיות - על-פי סקר כוח אדם - ממוצע 1983 (השוואה עם מפקד האוכלוסין והדיור 1983), מוסף לירחון הסטטיסטי לישראל, מס' 2, 1986.

הקשישים בישראל. 1981. מפקד האוכלוסין והדיור, 1972, פרסום מס' 17 נתונים משלב ב' של המפקד, ירושלים.

תכונות דמוגרפיות של האוכלוסיה. 1985. פרסומי מפקד האוכלוסין והדיור, פרסום מס' 7. נתונים כלל-ארציים מהפקידה המלאה, ירושלים.

תנאי דיור וציוד בית. 1986. פרסומי מפקד האוכלוסין והדיור, פרסום מס' 9. נתונים מהפקידה המדגמית, ירושלים.

תכונות השכלתיות של האוכלוסיה ושפור דיבור. 1986. פרסומי מפקד האוכלוסין והדיור, פרסום מס' 10, ירושלים.

הקשישים בישראל. 1986. מבחר נתונים מתוצאות מפקד האוכלוסין והדיור 1983, פרסום מס' 11, ירושלים.

תנאי דיור וניהול משק-בית. 1988. נתונים מסקר בני 60 ומעלה במשקי-בית, 1985. פרסום מיוחד מס' 814, ירושלים.

Bergman, S. 1958. Survey of Infirm Aged in Malben and Non-Malben Institutions 1957. Department for Care of the Aged, Malben, Tel Aviv.

Habib, J.; Factor, H.; and Shmueli, A. 1984. The Role of Demographic Data in Identifying High-risk Groups and Projecting Needs. Paper presented at 2nd Symposium of EBSSRS, Norway.

Habib, J.; and Matras, J. 1987. "On Trends in Retirement in Israel". In: Retirement in Industrialized Societies, Markides, K.S.; and Cooper, C.L. (eds.) John Wiley and Sons Ltd.

Habib, J.; and Steigman, N. 1984. "Social Gerontology in Israel". In: Social-Gerontological Research in European Countries - History and Current Trends, Amann, A. (ed.) German Centre of Gerontology, Berlin; Ludwig-Boltzmann Institute of Social Gerontology and Life Span Research, Vienna.

Halevi, H.S.; and Baras, M. 1977. "The Sex Composition of Jews Aged 65 and Over in Israel". In: Papers in Jewish Demography, Schmelz, U.O.; and Glikson, P. (eds.) Institute of Contemporary Jewry, Hebrew University, Jerusalem.

Kendig, H.L.; and Rowland, D.T. 1983. "Family Support of the Australian Aged: A Comparison with the United States". The Gerontologist 23(6):643-649.

Kop, Y. 1981. On the Sex-differential Incidence of Widowhood. Discussion Paper D-71-81, Brookdale Institute of Gerontology and Adult Human Development in Israel.

Lawton, M.P.; Moss, M.; and Kleban, M.H. 1984. "Marital Status, Living Arrangements, and the Well-being of Older People". Research on Aging 6(3):323-345.

Matras, J.; Noam, G.; and Bar-Haim, I. 1979. Patterns of Employment and Retirement of Middle-aged and Aged Jewish Males in Israel, 1969-1974. Discussion Paper, Brookdale Institute of Gerontology and Adult Human Development in Israel.

Mindel, C.H. 1981. Living Arrangements of Non-institutionalized Elderly: A Discriminant Analysis. Paper presented at XII International Congress of Gerontology, July 1981, Hamburg.

Myers, G.C. 1982. "The Aging of Populations". In: International Perspectives on Aging. Binstock, R.H.; et al. (eds.) Population and Policy Challenges, Vol. 7.

Myers, G.C. 1985. Demographic and Socio-economic Aspects of Population Aging, Research Project on Population Aging - 1983.

Rubinstein, R.L. 1988. "The Elderly who Live Alone and their Social Supports". Annual Review of Gerontology and Geriatrics, Vol. 5.

Shanas, E. 1968. Old People in Three Industrial Societies. Atherton Press, N.Y.

Sicron, M. 1986. "Employment and Retirement of Older Persons in Israel". In: Studies in the Population Of Israel. Schmelz, U.O. and Nathan, G. (eds.)

Siegel, J.S. 1982. Demographic Aspects of the Health of the Elderly to the Year 2000 and Beyond. World Health Organization.

Siegel, J.S.; and Davidson, M. 1984. Demographic and Socioeconomic Aspects of Aging in the U.S. Current Population Reports, Special Studies No. 138.

Taeuber, C.M. 1983. America in Transition: An Aging Society. Current Population Reports, Special Studies No. 128.

Thomas, K.; and Wister, A. 1984. "Living Arrangements of Older Women: The Ethnic Dimension". Journal of Marriage and the Family 46(2):301-311.

Torrey, B.B.; Kinsella K.; and Taeuber, C.M. 1987. An Aging World. International Population Reports Series P-95, No. 78. U.S. Department of Commerce, Bureau of the Census.

PER DISCUSSION PAP
USSION PAPER DISCUS

SOCIODEMOGRAPHIC TRENDS AMONG THE ELDERLY POPULATION IN ISRAEL: 1961-1983

Analysis of Census Data

Gila Noam

Moshe Sicron

JOINT (JDC) ISRAEL
BROOKDALE INSTITUTE OF GERONTOLOGY
AND ADULT HUMAN DEVELOPMENT

JDC HILL, P.O.B. 13087
JERUSALEM 91130, ISRAEL

D-176-90

THE INSTITUTE

is a national center devoted to research, experimentation and education in gerontology and adult human development. It was founded and is funded by the American Jewish Joint Distribution Committee (AJJDC) with the assistance of the Brookdale Foundation and the support of the Government of the State of Israel. Its research is policy- and program-oriented, multidisciplinary and, primarily, of an applied nature.

The Institute tries to identify socially relevant problems and to recommend alternative solutions to problems of the health and social services. It attempts to bring together academic and governmental experts and other public officials and citizens in order to link research findings with their implementation.

DISCUSSION PAPERS

are produced by members of the Institute for distribution to students of the social and behavioral sciences, professionals and elected or appointed officials who make decisions affecting social policies and programs.

Their purpose is to direct attention to issues of national importance in order to promote informed public debate for the development of sound policies and programs.

The findings and conclusions presented in such papers are those of the author or authors and do not purport to represent the views of the Institute, and of other persons or groups associated with it.

מכון ברוקדייל
הספריה
ירושלים

SOCIODEMOGRAPHIC TRENDS AMONG THE ELDERLY POPULATION IN ISRAEL: 1961-1983

Analysis of Census Data

Gila Noam

Moshe Sicron

Jerusalem

March 1990

ISSN-0334-9012

Acknowledgements

Thanks are due to Professor Jack Habib for his suggestions and comments on earlier drafts of this report, and to Naora Yahav and Bilha Allon for its editing and typing.

BR-D-176-90 c.3

Abstract

The last forty years have seen a steady increase in the proportion of elderly persons in Israel's population. What are the causes and characteristics of this increase? How is it reflected in the various subgroups within the elderly population? What is the significance of this process for the future? Is it possible to prepare for the changes that will occur in Israel's social structure? These are some of the questions discussed in this report.

The report surveys sociodemographic developments among the elderly population in Israel between 1961 and 1983, using data from the censuses of 1961, 1972, and 1983. Data on the nature and sources of the increase of the elderly population are presented. The major changes which occurred in this population are discussed - such as the composition of the elderly by sex, marital status, geo-cultural origin, educational level, and household composition. In addition, the report analyzes trends in the elderlys' participation in the labor force, characteristics of their employment, housing conditions, and standard of living.

The report looks at both the elderly population as a whole and subgroups within it: Young-old (aged 64-74), old-old (aged 75+), Jews and Non-Jews, and elderly of European-American and Asian-African origin.

The report's objective is to present a picture of the elderly population at present as well as information on the major developments which have occurred in various areas and are likely to continue in the future.

Table of Contents:

Introduction 1

Chapter 1: The Growth of the Elderly Population 3

Chapter 2: Sociodemographic Characteristics of the Elderly Population 10

Chapter 3: The Geographical Distribution of the Elderly Population 28

Chapter 4: The Household Composition of the Elderly 38

Chapter 5: Patterns of Employment Among the Elderly 43

Chapter 6: Housing Characteristics and the Standard of Living Among the Elderly 62

Summary 67

Bibliography 70

List of Tables:

Table 1:	The Elderly Jewish Population, 1948-1987 and Projections for 2000-2010	3
Table 2:	The Elderly Jewish Population in 1976 and as Estimated on the Basis of the 1961 Population	5
Table 3:	The Population Age 45 and Over, by Age Groups: 1961	6
Table 4:	The Increase in the Total Jewish Population and of the Elderly Population: 1961-1976	7
Table 5:	The Elderly Jewish Population: 1972, 1982	8
Table 6:	The Increase in the Total Jewish Population and in the Elderly Population: 1972-1982	9
Table 7:	The Sex Ratio by Religion and Age: 1961-1983	10
Table 8:	The Sex Ratio Among the Elderly (65+) and Persons Aged 80+ in Developed and Developing Countries and in Israel	11
Table 9:	Jewish Elderly by Sex Ratio, Continent of Birth, and Age: 1983	13
Table 10:	Non-Jewish Elderly by Sex Ratio, Religion, and Age: 1983	14
Table 11:	The Elderly Population by Religion, Sex, Age, and Marital Status: 1961-1983	17
Table 12:	Jewish Elderly, by Continent of Birth, Sex, Age, and Marital Status: 1983	19
Table 13:	Non-Jewish Elderly, by Religion, Sex, Age, and Marital Status: 1983	20
Table 14:	Jewish Elderly by Age and Continent of Birth: 1961-1983	21
Table 15:	Jewish Elderly in 1983 by Continent of Origin and Period of Immigration	22
Table 16:	The Elderly Population by Religion, Sex, Age, and Years of Schooling: 1961-1983	24
Table 17:	The Jewish Population by Years of Schooling and Age: 1961-1983	26
Table 18:	Jewish Elderly Who Are Not Hebrew Speaking, by Age and Sex: 1961-1983	27

List of Tables (cont.)

Table 19: The Elderly Population by District of Residence: 1961-1983 28

Table 20: The Increase in the Elderly Population and the Total Population Between 1972 and 1983, by District of Residence 29

Table 21: The Percentage of Elderly in the Total Population, by District of Residence and Religion: 1961-1983 30

Table 22: The Elderly in Various Types of Settlements: 1961-1983 31

Table 23: Selected Characteristics of the Elderly by District of Residence: 1983 33

Table 24: Selected Characteristics of the Elderly Jewish Population in Various Types of Settlements: 1983 34

Table 25: The Elderly in Households by Household Composition, Religion, and Sex: 1961-1983 41

Table 26: Jewish Elderly in Institutions by Sex and Age: 1961-1983 46

Table 27: Jewish Elderly in Institutions by Sex, Age, and Marital Status: 1983 47

Table 28: Employed Persons by Religion, Sex, and Age: 1961-1983 50

Table 29: Jewish Employed Persons by Age, Sex, and Continent of Origin: 1983 51

Table 30: Jews Employed in the Civilian Labor Force by Age, Place of Birth, Sex, and Years of Schooling: 1983 52

Table 31: Employed Persons Working 35 Hours and More Per Week, by Religion, Sex, and Age: 1983 53

Table 32: Employed Persons by Occupation, Religion, Sex, and Age: 1972, 1983 54

Table 33: Employed Persons - Age 15+ and Elderly - by Employment Status, Religion, Sex, and Age: 1983 57

Table 34: Employed Elderly Persons in 1983 According to Employment in 1978 and by Religion, Sex, and Age: 1983 59